

HAÇLI İSTİLASI ÖNCESİ ORTAÇAĞ'DA MARAŞ ŞEHİRİ

SELİM KAYA*

Haçlı İstilasını Öncesi Ortaçağ'da Maraş Şehri

Anadolu ve Kuzey Suriye arasındaki ana ticaret yollarının kesişme noktasında ve Mezopotamya ovasının kenarındaki Toroslar eteğinde bulunan, Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Maraş ve çevresi antik dönemleri de içine alan zengin bir geçmişe sahiptir. Domuztepe Höyüğü'nde yapılan kazı çalışmaları da şehrin M.Ö. 5000 yılına kadar uzanan tarihî bir mirasa sahip olduğunu göstermiştir¹. Maraş, coğrafi konum olarak Ortadoğu ile Anadolu'yu birbirine bağlayan yol güzergâhında bulunması sebebiyle de tarihin her döneminde önemini korumuştur. Maraş topraklarında Hitit, Asur, Pers, Makedonya, Grek, Roma medeniyetlerinin² yanı sıra; Sasanî, Roma, Bizans, Selçuklu, Memluk ve Osmanlı devletleri ayrıca Ermeni ve Haçlı kontlukları yaşamış ve bu sebeple de farklı medeniyetler ve kültürler şehrin zengin tarihî dokusunu oluşturmuştur.

Ortaçağ Türkiyesi'nde stratejik, askerî ve siyasî faaliyetler bakımından büyük rol oynayan en önemli yerleşim yerlerinden birisi olmasına rağmen

* KSÜ Fen Edb. Fak. Tarih Bl. K. Maraş

¹ Maraş'ın 35 km. güneydoğusunda Pazarçık İlçesi Kelibeşler Köyü'nün yakınında yer alan Domuztepe Höyüğü'nde 1995 yılı ve sonrasında K.Maraş Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda ABD uyruklu Prof. Dr. Elizabeth Carter'in ilmi danışmanlığında yapılan kazılar sonucunda M.Ö. 4800-4500 yıllarına ait eserler bulunmuştur.

² Şehir kalesini inceleyen arkeologlar, Hititler dönemine ait kale suru taşına rastlamışlardır. Merkez Bertiz Ağabeyli ve Merkez Köseli Köyleri ile Pazarçık İlçesi Karaçay Köyü'nde bulunan ve Maraş Müzesi'nde korunan Hitit Steli (Gök Tanrısı) ve İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde korunan Yazıtlı Kapı Aslanı (Gurgum Aslanı) ve diğer bazı eserler de, şehirde Hititlerin uzun müddet yaşadıklarının açık delili olduğu gibi; Pazarçık ilçesi Kızkapanlı Köyü Gözlügöl Obası'nda bulunarak Maraş Müzesi'nde korunan Asur Kralı III.Adad Nirari'nin çivi yazılı Asur Sınır Taşı, Maraş bölgesinde Asurlular'ın da yaşadıklarının açık delillerindedir. Yine Maraş Müzesi'nde korunan ve teşhir edilen Hellenistik Roma Çağı'na ait heykeller, cam eşyalar, çeşitli madeni aletler, yüzükler, takılar ve lahitler hatta İskender (Alexandros) dönemine (M.Ö. 330-323) ait sikkelerin mevcudiyeti bölgede Romalılar'ın da uzun yıllar hâkimiyet icra ettiklerini göstermektedir. Hatta bazı arkeologlara göre bugünkü Maraş Kalesi Romalılar döneminde M.Ö. 1. M.S. 1-2. yy. inşa edilmiştir ve kaledeki surlarda kısmen Roma duvar taşları da bulunmaktadır. Ayrıca Bizans dönemine ait ikon, lahit, kandillikler ve diğer eserler de Maraş Müzesi'nde korunmakta ve teşhir edilmektedir.

Maraş şehrinin bu dönemdeki tarihini anlatan kaynakların sayısı oldukça azdır. Şehir, ismini³ bilinen ilk dönemlerinden günümüze birbirine yakın adlar alarak devam ettirmiş ancak şehrin kurulduğu yer⁴ sürekli aynı kalma-
yarak birkaç defa çeşitli sebeplerle değişmiştir.

Hitit devleti yıkıldıktan sonra Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum Krallığı'nın başkenti⁵ olan Maraş, Kimmerler'in Anadolu'yu istilasının ardından bir müddet Asur hâkimiyetinde kalmış, Asurlar'ın Med istilasına uğramasından sonra Pers hâkimiyetine girmiştir. Maraş, Makedonya Kralı İskender'in Asya seferi sırasında, Kapadokya satrapplığının önemli merkezle-

³ Şehrin ismi, Asur metinlerinde "Markasi (Marajı)", Roma, Bizans ve Ermeni kaynaklarında "Kaisereia Germanicia, Germanikeia, Germanig" olarak zikredilmiştir. Rivâyete göre Maraş, Roma hâkimiyetine girdikten sonra bir dönem İmparator Gaius Caesar Germanicus ya da onun babası Germanicuauikos (Caligua) onuruna, Kaisereia Germanikeia olarak adlandırılmış ve bu isim Bizans Devleti zamanında da Germanikeia olarak kullanılmıştır. (Kırs: Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaai Amire, İstanbul 1339, s. 6). Ancak halk tarafından benimsenmeyen bu ad sonradan kullanılmaz olmuş ve daha çok Marassion adı kullanılmıştır; Daha sonraları Marassion adı Arap ağzında Maraş'a dönüşmüş ve şehir İslâm hâkimiyetine girdikten sonra da bu isimle anılmıştır. Türkler tarafından da bu şekilde kullanılmıştır. (Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 282). Bazı yazım farklılıkları bulunmakla birlikte Bauli tarihçiler de şehrin ismini daha çok "Marésie" olarak ifade etmişlerdir. Maraş isminin Arapça olup olmadığı hususu da tartışılmıştır. Bazıları (Besim Darkot - Ernst Honigmann, "Maraş", *İA.*, VII, 311-312) Maraş adının Arapça "zelzele, titreme" anlamına gelen "re'aşa" fiilinden türeyerek (titreme-zelzele yeri anlamında) "Maraş" olduğunu iddia etmektedirler. Bazılarına göre de (Atalay, *a.g.e.* s. 6) Maraş kelimesi Arapça değildir. Ancak bu kelimeyi Araplar kendi şivelerine uygun olarak Maraş şeklinde kullanmışlardır. Kelimeye zamanla Arapça anlam yüklenmiştir. Buna göre Maraş, "raaşer'aşu"nın ism-i mekan sigasıdır ki, "mahall-i raşe" demektir. Güya Maraş'ın pirinç hasılatı yüzünden sıtmal olması şehre bu ismin verilmesine sebep olmuştur. Kanaatimizce her iki isimlendirme şekli de ilmi bir tetkikten ziyade şahsî yorumlara dayanmaktadır.

⁴ Besim Atalay (*a.g.e.* s. 7) Maraş'ın iki defa yer değişikliğine uğradığını iddia etmektedir. Ona göre ilk Maraş, şimdiki Maraş'ın güney-doğusunda Erkenez Çayı'nın kenarında kurulmuştur. Arap müelliflerin eserlerinde "el-Erkenez yecri fi vasati'l-Mer'aş" yazdıklarını belirten Atalay, sözkonusu ırmak çevresinde bulunan harabelerin de kendisine verdiği kanaatle ilk Maraş'ın Erkenez Çayı'nın iki yanında yer aldığını belirtir. Atalay'a göre Maraş'ın ikinci yeri bugün Kara-Maraş denilen mevki idi. Ancak kanaatimizce bu yer değişikliği iki ile sınırlanabilir ve daha çok olmalıdır. Çünkü Maraş ve çevresi devamlı savaşlara sahne olmuş, hatta birkaç deprem de yaşamıştır. Bu sebeple şehir çok tahrip ve sonra tekrar tekrar imar olunmuştur. Atalay'a göre Maraş şehrinin ilk kurulduğu yeri Hamdanoğulları'ndan Seyfüddevle, ikinci yerini de Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey değiştirmiştir. Bu görüşe istinaden şehrin bugünkü yerleşim yerine Dulkadirliler zamanında geldiği söylenilmektedir.

⁵ Bkz. J.D. Hawkins, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *The Cambridge Ancient History*, Volume III, Part II, Cambridge 1982, s. 375; M.Ali Dinçol, "Geç Hititler", *Anadolu Uygarıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, c. I, s. 127.

rinden birisidir⁶. İskender M.Ö. 333 yılında Kuzey Suriye'ye düzenlediği ve Toroslar'ı aşarak İskenderun yakınlarında Persler'i mağlup ettiği⁷ sefer öncesi yolu Maraş'tan geçerken muhtemelen bu sırada şehri de zabt etmiştir. İskender'in kurduğu imparatorluğun zayıflaması üzerine Maraş'ın da içinde bulunduğu bölge Seleukoslar'ın⁸ idaresine geçmiştir⁹.

Anadolu'nun tümüyle Roma hâkimiyetine girdiği M.Ö. 63'ten daha önceki bir tarihte, General Pompei'nin Kilikya bölgesini ele geçirdiği sefer sonrası Maraş'ı da Roma Devleti'ne bağladığı sanılmaktadır. Şehir, Mısır fetihinden dönen ve Kapadokya tarafına ilerleyen Sezar tarafından da muhtemelen M.Ö. 46 yılında ele geçirilmiştir. Sezar'dan sonra Maraş ve çevresi, Roma'nın önde gelen valilerinden Markios Antuvan'ın idaresine bırakılmıştır. Antuvan'ın ölümü sonrası Maraş'ın da içinde bulunduğu bölge bütün Anadolu gibi doğrudan doğruya Roma İmparatoru Oktavianus'ın hâkimiyetine girmiştir¹⁰.

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 senesinde ikiye bölünmesi ile Maraş şehri, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. V. yy.da Monofizist¹¹ bir merkez olan¹² Maraş şehri I.Justinianos dönemi (527-565) ve sonrası özellikle de 570-582 yılları arası ve takip eden yıllarda Bizans-Sasanî çatışmalarına sahne olmuştur¹³. Sasanî hükümdarı II.Hüsrev Pervîz'in (590-628) Anadolu'yu istila hareketi sonrası, 605-611 yılları arasında hatta 622 yılına kadar Sasanîlerin elinde kalan şehir,¹⁴ daha sonra tekrar Bizans

⁶ Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. XXIV, s. 192.

⁷ İsmet Parmaksızoğlu-Yaşar Çağlayan, *Genel Tarih I, Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda Yay, Ankara 1976, s. 210.

⁸ Seleukoslar, Helenistik krallıklardan biridir. İskender'in ölümünden Roma İmparatorluğu'nun Ön Asya'ya egemen olmasına dek süren 300 yıllık döneme Helenistik Krallıklar dönemi denir. M.Ö. 321'de Roma İmparatorluğuna yeni bir düzen vermek üzere toplanan komutanlar arasında başlayan mücadele M.Ö. 301'den sonra imparatorluğun Ön Asya topraklarının paylaşılmasına sebep oldu. Bu paylaşımında General Seleukos, doğu ülkelerinden başka Mezopotamya ve Suriye'yi aldı. Seleukoslar daha sonra Anadolu'da da egemenliği elde etti. Bkz: Parmaksızoğlu-Çağlayan, *a.g.e.*, s. 213-214.

⁹ Bkz. Parmaksızoğlu-Çağlayan, *a.g.e.*, s. 251-253; Atalay, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰ Krş: Atalay, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹ Monofizitler; eski doğu kiliseleri içinde yer alan ve Hz. İsa'nın bir tek tabiatı olduğunu kabul eden, O'nun tek yaratılışının "ilâhî tabiat" olduğuna inanan dîni bir cemaattir.

¹² *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, c. II, s. 845

¹³ Geniş bilgi için Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (trc. Fikret İşıltan), TTK. Yay., Ankara 1995, s. 63-80; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., İstanbul 1990, s. 50.

¹⁴ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 88, 102; Uçar, *a.g.e.*, s. 52.

hâkimiyetine geçmiştir. 626 yılı sonlarında bölgeye sefer düzenleyen İmparator Herakleios (610-641) Maraş şehrinden geçerek¹⁵ Kuzey Suriye'ye inmiştir. 628 yılında Herakleios ile yaptığı savaşta mağlup olan II.Hüsrev Pervîz hem tahtını hem de hayatını kaybetmiş, ülkesi de iç savaşa ve kaosa sürüklenmiştir. II.Pervîz'in yerine geçen oğlu Kovrad-Şîrûye, Herakleios ile anlaşmak zorunda kalmıştır¹⁶. Sasaniler ve Bizanslılar arasındaki Maraş'a hâkim olmak için yapılan mücadele her iki imparatorluğu da zayıflatmış, buna bağlı olarak her iki imparatorlukta ortaya çıkan iç karışıklıklar Maraş ve çevresinin Müslümanlar tarafından fethi için uygun bir ortam hazırlamıştır.

632 yılından itibaren özellikle de Hz. Ömer döneminde (634-644) Müslümanlar Bizans hâkimiyetindeki Suriye'yi feth hareketine giriştikleri zaman, Maraş bölgesine de sık sık akınlarda bulunmuşlardır. Bizans İmparatoru Herakleios sınır bölgelerinde yaşayan halkını, İslâm ordularının akınlarından korumak ve Müslümanlardan etkilenmelerini önlemek gayesiyle iç kısımlara göç ettirmiştir. Suriye bölgesinde idaresi altındaki şehirleri önce boşaltmak zorunda kalan sonra da bu şehirleri tahrip ettiren Herakleios böylece Müslümanların kültür ve hayat izine rastlamadan her türlü sıkıntı ve yokluğun olduğu bu metrük bölgeden Anadolu'ya geçişlerini zorlaştırmak istemiştir¹⁷. Ancak bütün güç şartlara rağmen Müslümanlar Bizans'a yönelik fetih harekâtından hiç vazgeçmemişlerdir.

Maraş'ın kim tarafından nasıl feth edildiği İslâm kaynaklarında zikredilmekle birlikte hangi tarihte feth olunduğu belirtilmemiştir. Kaynaklardaki¹⁸ bilgilere göre Hz. Ömer'in halife olduktan sonra başkumandan tayin ettiği Ebu Ubeyde b. Cerrah, Suriye'yi tamamen feth ettikten sonra maiyyetindeki kumandanlardan Halid b. Velid'i Maraş ve çevresini feth etmekle görevlendirdi. Halid halkın kaleyi terk etmesi şartıyla savaşmadan sulh yo-

¹⁵ Honigmann, "Maraş", *İA*, VII, 313; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁶ Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (Türkçe terc. Mehmet Özey), *Kaknüs Yayınları*, İstanbul 2000, s. 51-52.

¹⁷ Ernst Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen*, (Türkçe trc. Fikret Işıltan), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s. 37.

¹⁸ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* (trc. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987 s. 270; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, (Thk. Süheyl Zekkar), Darul-Fikr, Beyrut 1988, c. I, s. 235; Krş: M. Halil Yınanç, "Maraş Emîrleri", *TTEM*, 1340, XIV/5, (82), s. 283; Gündüz, *a.g.m.*, s. 192.

luyla Maraş'ı feth etti, sonra kaleyi yıktırdı. Hâkimiyet değişiklikleri esnasında Maraş sınırlarına kadar gelen Müslümanlardan olumlu yönde etkilenen yerli Hıristiyan halk, canlarına dokunulmaması şartıyla şehri teslim etmişlerdi¹⁹. Kaynaklarda tarihi kaydedilmeyen bu fethin biz muhtemelen 637 yılında gerçekleşmiş olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü Hz. Ömer 20 Ağustos 636 tarihinde Bizans'a karşı yapılan Yermük Savaşı sonrası Halid'i başkumandanlıktan azl ederek yerine Ebu Ubeyde'yi tayin etti. Halid, Kuzey Suriye'de Bizans'a sınır bölgesinde yer alan Maraş'ın ve diğer şehirlerin fethine Ebu Ubeyde'nin emri altında katıldı ve onun 639 yılında vefatı sonrası da başka birinin emri altına girmedi²⁰. Bu sebeple Maraş'ın fethi 636 sonrası, 639 öncesi olabilir. Ebu Ubeyde sonrası başkumandan tayin edilen İyaz b. Ganm'ın komutasındaki Habib b. Mesleme el-Fihri 638 yılında²¹ Maraş'ın kuzeyinde ve daha ileride bulunan Hades²² Kalesini ele geçirdiğine²³ göre Maraş bu tarihte Müslümanların hâkimiyetinde olmalıdır. Bu durumda Maraş'ın fethi Eylül 636 sonrası, 638 yılı öncesi, muhtemelen 637 yılında olsa gerektir. Bu tarihten sonra Maraş bölgesinde İslamlaşma süreci başlamıştır. Daha sonraları İslâm orduları Maraş'ta bir garnizon kurarak Anadolu içlerine yapılacak seferler için burayı (askerî) üs edinmişlerdir.

Habib b. Mesleme'nin Elbistan geçidinde bulunan Hades Kalesini fethi sonrası Hz. Ömer'in Akdeniz sahil şehirleri ile Suriye ve Kilikya bölgesi genel valisi²⁴ Muaviye b. Ebî Süfyan, Hades'in korunması için gerekli bütün tedbirleri almış ve kumandanlarına da burayı muhafazada çok dikkatli davranma-

¹⁹ Honigmann, a.g.m, s. 313.

²⁰ Mustafa Fayda, "Halid b. Velid", *DİA*, c. XV, s. 291.

²¹ Asri Çubukçu, "Habib b. Mesleme", *DİA*, c. XIV, s. 373.

²² Hades'i; Yakut el-Hamevî, (*Mu'cemu'l-Buldân*, Dârü Sâdır, Beyrut tarihsiz, c. II, s. 263),

Malatya, Sumeysat ve Maraş arasındaki bölgede bulunan bir sınır kalesi diye tarif etmektedir. Bizans kaynaklarında Adatha (Adatha) olarak zikredilen bu kale şehrin yerini belirten W.M. Ramsay (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. M.Pektaş), İstanbul 1961, s. 308) Maraş'ın kuzeyinde Arabissos'a giden ve bu geçit çevresini muhafaza eden kale; M.Halil Yinanç (a.g.m, s. 286) Maraş'ın sekiz fersah güneydoğusunda yer alan şehir; Bilge Umar (a.g.e, s. 17) da Maraş yakınında bir ilkçağ kenti ve Haruniye (Düziçi) Kalesi'nin doğusunda bulunan önemli bir yerleşim merkezi ve bugünkü İneklî'nin yerinde bulunan kale şehir olarak belirtilmektedir. Osmanlı döneminde stratejik önemini kaybetmesinden dolayı sadece bir nahiye merkezi olarak Göynük adıyla arşiv belgelerinde yer alan bu kale-şehir hakkında geniş bilgi için bkz: Said Öztürk, "Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi İçerisinde Kadim Bir Anadolu Şehri: Hades (Göynük)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 96, Haziran 1995, s. 218-221.

²³ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. II, s. 263.

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, (trc. Ahmet Ağırakça), *İslâm Tarihi, İbnü'l Esir el-Kâmil fi't-tarih tercümesi*, Bahar Yay., İstanbul 1991, III, 26.

larını emretmiştir²⁵. Çünkü Müslümanlar Bizans kontrolünde bulunan Anadolu topraklarına yaptıkları akınlarda çoğunlukla Maraş - Hades güzergâhını kullanmaktaydılar.

Anadolu şehirlerinin fethine önem veren Muaviye, Herakleios'un ölümü sonrası ortaya çıkan imparatorluk kavgalarından istifade ile 642 yılında Bizans devleti üzerine bizzat kumanda ettiği bir sefer düzenlemiştir²⁶. Bu sefer esnasında Muaviye, Maraş şehrine kadar gelmiş ve şehre yakın çevredeki bazı kaleleri fethetmiş olmalıdır. Muaviye bölgeden ayrıldıktan sonra da Maraş ve çevresindeki gelişmeleri takip etmiş ve onun görevlendirdiği komutanlar 643 yılı sonlarında ve 644 yılında Anadolu'ya yeni seferler düzenlemişler, önce Arabissos'u²⁷ elde etmiş, sonra da Euchaita'ya²⁸ kadar ilerlemiş ve yol üzerindeki şehirleri ele geçirmişlerdir²⁹.

Anadolu içlerine düzenlenen seferlerde Maraş çevresindeki geçitleri kullanan Müslümanlar, başta Maraş olmak üzere bölgedeki şehirlerde tam bir hâkimiyet sağlamak ve Bizans topraklarında daha da ilerlemek amacıyla idi. 645 yılında önce Selman b. Rebia Bizans topraklarına akınlar yaptı ve ganimetlerle geri döndü. Sonra da Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu bölgedeki henüz feth edilmemiş şehirler üzerine seferler düzenledi. Maraş'ta İslâm hâkimiyetini yeniden tesis eden Habib, Muaviye tarafından Doğu Anadolu'ya seferler düzenlemekle görevlendirildi. Doğu Anadolu'da Bizans kuvvetlerine karşı yine başarılı olan Habib, Erzurum'a kadar ilerledi, şehri emanla alıp çevredeki bir çok şehir ve kasabayı haraca bağladıktan sonra Suriye'ye döndü³⁰.

²⁵ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 223, 273. Belâzurî, "Emeviler uğursuzluğundan dolayı Hades geçidini "selâmet geçidi" diye isimlendiriyorlardı" demektedir.

²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, III, 26, 44.

²⁷ Arabissos, Elbistan'ın batısında ve Afşin kazası civarında Yarpuz mevkiindedir. Doğu Toros geçitlerinin (Maraş-Elbistan) kuzey ucundaki bu nokta Anadolu'ya yapılan seferlerin emniyeti bakımından çok önemli idi. Arabissos hem bir askeri karargâh, hem de Toros Dağlarının doğu geçitlerini muhafaza eden kale konumunda idi. Bkz: Uçar, a.g.e. s. 69, n. 21. Arabissos'un şimdiki ilçe merkezi Afşin'in yerinde bulunan ilkçağ kenti olduğunu iddia edenler de vardır. Bkz: Ramsay, a.g.e. s. 344; Umar, a.g.e. s. 91. Arabissos'un mevkii hakkında ayrıca bkz: Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 53, 60.

²⁸ Euchaita; Ramsay'a göre (a.g.e. s. 54, 355) Kızılırmak'ın doğusunda ve Çorum civarında bir yerdir. Bilge Umar'da (a.g.e. s. 259) Euchaita'nın, Çorum İli Mecitözü İlçesi Avkat Köyü olduğunu belirtir.

²⁹ E.W. Brooks, "The Successors of Heraclius", *Cambridge Medieval History*, Cambridge 1957, II, 393.

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, III, 88-89; Krş: Brooks, a.g.m. s. 393; Asri Çubukçu, "Habib b. Mesleme", c. XIV, s. 373.

Bizans'a ait şehirlere yönelik fetih harekâtı için genellikle kumandan görevlendiren Muaviye'nin 646'da bizzat kendisinin komuta ettiği seferde İslâm ordusu Kayseri'ye kadar ilerledi, Kayseri 10 gün muhasara edildikten sonra şehirdekiler haraç vermeye razı oldu³¹. Bu sefer sonrası Muaviye'nin Kilikya ve çevresinin fethini tamamlamakla görevlendirdiği Habib b. Mesleme 647'de Hades'i ikinci defa fethettikten sonra Sozopetra'yi³² da feth etti. Bu zaferler sonrası 651 yılında Süfyan b. Avf el-Gâmidî komutasındaki İslâm ordusu Maraş'a geldi ve buradan kuzeye yöneldi, Bizans topraklarına akınlar düzenledi³³. Anadolu'nun iç kısımlarına düzenlenen bu seferler esnasında yol güzergahında bulunması sebebiyle İslâm ordularının Maraş'ta bir müddet kalmış olmaları muhtemeldir.

Emevîler döneminde Müslüman Araplar Kilikya'ya yerleşerek, Bizanslılar tarafından tahrip ve terk edilmiş olan bu bölgede bulunan şehirleri tahkim ettiler. Stratejik bakımdan önemli askerî yolların kavşağında bulunan, Toros geçitlerine hâkim ve idarî bakımdan Suriye'deki Kinnesrin³⁴ ordugâhına bağlı olan ve İslâm Bizans mücadelesinde önemli rol oynayan Tarsus, Adana, Misis (Ceyhan), Maraş ve Malatya şehirleri hudut bölgesindeki Arap askerî üsleri haline getirildi. Müslümanların *ed-davâhî* (dış kısımlar, dış arazi) adını verdikleri bu saha Emevîler döneminde iskân edilmeye ve müstahkem şehirler kurulmaya başlandı. Askerî düşüncelerle özel olarak tahkim ve iskân edilmiş olan bu hudut ve savunma sahalarına *sugûr* denilmekteydi³⁵. Bizans'a sınır yerleşim merkezleri anlamındaki *sugûr* bölgesi, Sugûr eş-Şam ve Sugûr el-Cezire olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmişti ve Tarsus'tan başlayarak Adana-Misis-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat'a kadar uzanıyordu. Birincinin merkezi Maraş, ikincinin ise Malatya idi. Maraş yakınındaki Amanos Dağı (Cebel-i Lükam) iki bölgeyi

³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, III, 86; Krş: Ramsay, *a.g.e.*, s. 253-254.

³² Honigmann (*a.g.e.*, s. 39-40) Sozopetra'nın, Malatya civarında Zibatra olarak bilinen Viranşehir olduğunu zikretmiş, onun yazdıklarını aynen tekrarlayan Bilge Umar'da (*a.g.e.*, s. 745) Zapetra, Ozopetra ve Zizoatra isimleri ile de kaydedilen Sozopetra'nın, Kappadokia-Syria sınırında ilkçağ kenti ve Sultansu kıyısında şimdiki Viranşehir olduğunu belirtmiştir. Ancak KSÜ Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Faruk Söylemez, bu yerin Osmanlı vesikalarında Subadra olarak geçtiğini ve araştırmalarına dayanarak burasının Viranşehir değil Doğanşehir olabileceğini ifade etti.

³³ el-Belâzurî, *Fütühu'l-buldân*, s. 270; Krş: Honigmann, *a.g.m.*, s. 313; Yananç, *a.g.m.*, s. 283; Gündüz, *a.g.m.*, s.192.

³⁴ Kinnesrin, Humus bölgesine bağlı önemli bir yerleşim yeri ve aynı zamanda askerî bölge idi.

³⁵ H. Dursun Yıldız, "Avâsım", *DİA*, c. IV, s. 111.

birbirinden ayıran tabii bir çizgi oluşturduğundan Maraş bu iki bölgenin ayırım noktasında yer almaktaydı. Sınır şehirlerinden hareket eden İslâm orduları, bu dönemde en fazla Kilikya geçitlerini ve Maraş-Elbistan geçidini kullanmak suretiyle Anadolu'ya giriyorlardı³⁶.

Emeviler devrinin ilk ve en önemli halifesi olan I.Muaviye (661-680), valilik yaptığı dönemde başlattığı ancak İslâm dünyasında ortaya çıkan iç savaş ve karışıklıklar sebebiyle yarım bırakmak zorunda kaldığı Bizans'la mücadeleye halife olduktan sonra yeniden başladı. Valiliği döneminde Kilikya'nın fethiyle görevlendirdiği Habib b. Mesleme'yi halifeliği döneminde de Anadolu'ya sefer yapması için görevlendirdi. Habib'in, 661 yılında Anadolu'ya düzenlediği seferlerde³⁷ kaybedilmiş Kilikya şehirleri Müslümanlar tarafından tekrar ele geçirildi. Muaviye, Suriye kuzeyinde Bizanslılara karşı savunma hattı oluşturmak, müstahkem kaleler tesis etmekle meşgul olduğu esnada fethinden bu zamana kadar harap halde bırakılmış olan Maraş şehrini de bayındır hale getirdi, şehirde asker ve halk iskân etti. Şehirdeki garnizonun asker sayısını da arttırdı³⁸. Maraş Anadolu'ya gaza eden Müslümanların hareket üssü oldu. Ancak Anadolu'ya düzenlenen askerî seferler bütün hızıyla sürmesine rağmen bir süre sonra savaşlar daha çok Akdeniz'e kaydığundan ve kara seferleri Malatya ve Tarsus üzerinden yapıldığından Maraş bölgesi kısa süreli bir istikrar dönemi yaşadı.

I.Yezid'in (680-683) ölümü sonrası ortaya çıkan iktidar boşluğu ve iç savaş yüzünden Suriye'de karışıklıklar artınca, bu durumdan istifade etmek isteyen İmparator IV.Konstantinos (668-685) daha önce yapılmış olan antlaşmayı ve barışı bozdu ve Kilikya bölgesi Bizans kuvvetleri tarafından tahrip olundu. Bu esnada Bizanslılar Maraş'a da saldırdı. Bu saldırıları dayanılmaz bir hâl aldığı zaman şehri savunmaktan aciz kalan asker ve halk Maraş'ı tahliye ve terk etmek zorunda kaldı³⁹. Böylece Maraş ve çevresi tekrar Bizans hâkimiyetine geçti.

³⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra, fi ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, (nşr. Y. Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1978, 1. cilt, 2. kısım, s. 168; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, I, 234; Krş: Ramsay, a.g.e., s. 216-218, 387; Uçar, a.g.e., s. 59-60; H. Dursun Yıldız, "Avâsim", c. IV, s. 111-112.

³⁷ Yakubî b. Vâzih, *Tarihü İbni'l-Vâzih*, (nşr. M.Th. Houtsma), *İbn Vadhîh Historiae*, Leiden 1883, II, 239.

³⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I/2, s. 168; el-Belâzürî, *Fütühu'l-buldân*, s. 271; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, I, 235; Krş: Yınanç, a.g.m., s. 283; Honigmann, a.g.m., s. 313.

³⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I/2, s. 168; el-Belâzürî, *Fütühu'l-buldân*, s. 271; Krş: Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 75; Brooks, a.g.m., s. 406; Uçar, a.g.e., s. 92; Gündüz, a.g.m., s.192; Yınanç, a.g.m., s. 283.

Abdûlmelik b. Mervan (685-705) halifeliğinin ilk yıllarında içinde bulunduğu güç koşullar sebebiyle İmparator II.Iustinianos (685-695) ile yıllık 365 bin dinar, 365 savaş esiri ve 365 iyi cins at vermek şartıyla antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşmada Müslümanlar ile Bizans arasında sürekli sorun olan ve zaman zaman Bizans lehine isyan eden Amanos dağlarındaki Cerâcimelerin (Merdaîlerin) Bizans içlerine götürülmesine de karar verildi⁴⁰.

Bizanslılar ile Müslümanlar arasındaki sulh döneminde Bizans İmparatorluğu Trakya'dan getirdiği Slavlarla askerî gücünü artırdı. Bu dönemde Emevîler de iç sorunlarını çözüme kavuşturdu ve tekrar siyasî istikrarı sağladı. Bir müddet sonra askerî gücünün büyüklüğüne güvenen Bizanslılar 694 Ağustos'unda Maraş bölgesinden hareketle Suriye'de bulunan Müslümanlar üzerine hücum ettiler ve el-Amk'a (Amik Ovası'na) kadar geldiler, buraları istila ve yağma ettiler⁴¹. Böylece yapılan antlaşma bozulmuş oldu. İslâm kaynaklarının⁴² bildirdiğine göre, Bizanslılar, Maraş bölgesinde yer alan el-Amk'a saldırınca, bölgedeki İslâm orduları başkumandanı Muhammed b. Mervan, Bizanslılarla savaşa karar verdi. Eban b. Velid b. Ukbe'yi kumandan, Abdûlmelik b. Mervan'ın azadlısı Kinnesrin ve çevresinin valisi Dinar b. Dinar'ı da ona yardımcı tayin etti. İslâm ordusu Bizans ordusuna karşı ilerledi. İki ordu Maraş ovasında karşılaştı, şiddetli bir savaştan sonra Bizans ordusu dağıldı, Bizans askerlerinin çoğu öldürüldü kalanlar esir edildi⁴³. İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanan bu savaş sonrası Bizanslılar Maraş'ı terk etmek zorunda kaldılar. Müslümanlar Maraş'a yeniden hâkim oldular. Bu durum üzerine Halife I.Velid'in (705-715) oğlu Abbas da askerleriyle Maraş'a gitti, şehri yeniden imar ile bayındır hale getirdi, askerî yönden tahkim ederek yeni bir garnizon kurdu. Kale ve şehir merkezinde büyük bir cami inşâ ettirdi. Sonra başka yerlerden getirttiği insanları Maraş'ta iskân ederek şehrin nüfusunun artmasını sağladı. Ayrıca o, Maraş'ın saldırı ve istilalardan daha iyi korunabilmesi için Kinnesrin

⁴⁰ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271; Krş: Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 122-123; Uçar, *a.g.e.*, s. 89, 92; Avcı, *a.g.e.*, s. 75.

⁴¹ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271; Krş: E.W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor", *Journal of Hellenic Studies*, XVIII, s. 189.

⁴² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haûira*, I / 2, s. 168; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (trc. Abdulhalik Bakır), Ankara 2001, s. 328; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271; Krş: Brooks, *The Successors*, s. 407.

⁴³ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271; Krş: Yınanç, *a.g.m.*, s. 283.

halkının her yıl belirli sayıda askerden oluşan takviye kuvvet göndermesini emretti⁴¹. I.Velid döneminde Maraş, bayındır ve müstahkem bir İslâm şehri oldu.

Hişam döneminde (724-743) Anadolu seferlerinin başında kumandan olarak oğlu Muaviye bulunmaktaydı. İbn Vazıh'a⁴⁵ göre 731 yılında, İbnü'l-Esîr'e⁴⁶ göre 732 yılında, Anadolu'ya yaptığı seferde Bizans arazisini feth girişiminde başarılı olamayan halife oğlu Muaviye'nin Maraş yakınlarında beklemekle yetindiği ve burada bir ribat kulesi kurduktan sonra geri dönmüş olduğu rivayet edilmektedir. Ancak bu durum devamlı değil çok kısa bir süre için geçerli olabilir. Çünkü İbnü'l-Esîr, Hişam'ın oğlu Muaviye'nin 734 yılında da Anadolu topraklarında savaştığını belirtmektedir. Bu durum bize Hişam döneminde de Maraş ve çevresinin savaştan uzak kalamadığı kanaatini vermektedir.

Emevîler'in son halifesi II. Mervan (744-750) zamanına kadar Müslümanlar Bizanslılara karşı üstünlüklerini daima muhafaza ettiklerinden Maraş, sugûr-u Rum olarak da adlandırılan sugûr eş-Şam'ın en güvenli şehirlerinden biri halinde kaldı⁴⁷. II.Mervan saltanatının ilk yıllarında iç karışıklıklar ve ihtilaflar sebebiyle Kuzey Suriye ile ilgilenemedi. 746 yılında Bizans İmparatoru V.Konstantinos (741-775) Kuzey Suriye'ye girdi. Sülalesinin yurt şehri olan⁴⁸ Maraş'a geldi ve kaleyi kuşattı. II.Mervan, bir taraftan iç savaşla meşgul, diğer taraftan Humus halkının isyanıyla uğraşıyor olması sebebiyle Maraş'a asker sevk edemedi. Bu durum Bizanslılar'ın işini kolaylaştırdı. Yardım gelmeyince kuşatma da uzayınca şehirdeki halk, göç etmelerine müsaade edilmesi şartıyla teslim oldu. Maraş'ı terk etmek zorunda kalan Müslümanlar el-Cezire bölgesine ve Kinnesrin ordugâhına gittiler. Bizanslılar Maraş ve Hades şehirlerini yakıp yıktılar⁴⁹. İmparator

⁴¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 168; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 271; Krş: Honigmann, a.g.m, s. 313; Yınaç, a.g.m, s. 284.

⁴⁵ Yakubî b. Vâzih, *Tarih*, II, 369.

⁴⁶ *el-Kâmil fi't-tarih*, (trc. Yunus Apaydın), V, 147, 151; Krş: Uçar, a.g.e, s. 122.

⁴⁷ Yınaç, a.g.m, s. 284.

⁴⁸ İmparator V.Konstantinos'un babası III.Leon (717-741) aslen Maraş (Germanikeia)'lı idi. Çünkü İmparator III.Leon'un doğum yeri Maraş idi ve çocukluğu da Maraş'ta geçmişti. II.Iustinianos (685-695 ve 705-711) döneminde ailesi Maraş'tan Trakya'ya tehcir edilmişti. Bkz. Honigmann, a.g.m, s. 313; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Ostrogorsky, a.g.e, s. 144, 150, 155; Avcı, a.g.e, s. 153.

⁴⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 168; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271. Krş: Atalay, a.g.e, s. 24; Yınaç, a.g.m, s. 284.

V.Konstantinos esir aldığı şehir halkının bir kısmını (şehir halkının içinde çok sayıda Monofizit de vardı) Thrace'ye⁵⁰ götürerek orada iskân etti⁵¹.

Zamanla dahili buhranı gideren ve Humus'taki isyanı bastıran II.Mervan, Maraş'ı yeniden ele geçirmek için bir ordu gönderdi. Bu zaman zarfında Bizans kuvvetleri şehri tahrip edip yağmalamıştı. II.Mervan'ın 748 yılı başlarında fetih hareketi düzenlemekle görevlendirdiği Velid b. Hişam, el-Amk ile Maraş ve çevresini fethetti. Maraş tekrar Müslümanların hâkimiyetine geçti ve şehir yeniden inşa olundu, kale ve surlar tahkim edildi. Bizanslıların istilası öncesi şehrin valisi olan Kevser b. Züfer b. el-Haris el-Kilabi yeniden Maraş valisi olarak atandı⁵². Daha sonra İbn Şeddâd⁵³ ve İbnü'l-Esîr'e⁵⁴ göre Velid b. Hişam, Yâkut'a⁵⁵ göre Mervan b. Muhammed Maraş kalesini yaptırdı⁵⁶. II.Mervan adına yaptırılan şehrin ortasındaki kaleye bu sebeple el-Mervani⁵⁷ denildi. Ancak sonraki yıllarda II.Mervan iç karışıklıklarla uğraşırken, Bizanslılar yeniden saldırarak Maraş'ı istila ettiler ve şehirdeki Müslümanlara ait yerleri yıktılar⁵⁸. II.Mervan'ın halifeliğinin son döneminde siyasi istikrarın sağlanmasından sonra Müslümanlar Maraş'ı yeniden fethetti.

Honigmann,⁵⁹ Emevîler ve Abbasiler dönemlerinde Müslümanların adım adım kendi bölgelerini genişletmeye ve Bizans'a tabi araziye küçültmeye çalışmadıklarını; ele geçirdikleri şehirlerde tutunmak için gayret sarf etmediklerini; mutad olarak her yaz mevsiminde Amanos veya Toros silsileleri yoluyla Anadolu içine nüfuz etmeye çalıştıklarını ve bazen kış mevsiminde de devam eden akınlar yaptıklarını iddia etmekte ve bu bitip tükenmek bilmeyen gazalar yüzünden her iki devlet arasında oldukça geniş bir arazi şeridinin, sınırsız hudut bölgesi haline geldiğini ifade etmektedir.

⁵⁰ Thrace'nin neresi olduğunu tam olarak tespit edemedik. Kilikya Ovası'nın batısında bir yer olabileceği gibi, Thrakesion Themasi veya Trakya bölgesi de olabilir.

⁵¹ Ostrogorsky, a.g.e, s. 155; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Atalay, a.g.e, s. 24.

⁵² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 168; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271-272; Kırç: Yınanç, a.g.m, s. 284.

⁵³ *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 169.

⁵⁴ *el-Kâmil*, V, 323.

⁵⁵ *Mu'cemü'l-buldân*, V, 107.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 323.

⁵⁷ Yâkut, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 323.

⁵⁸ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 271-272.

⁵⁹ Honigmann, a.g.e, s. 36, 39.

Ona göre hem Bizans hem de Abbasi hükümdarları Toros sınırını muhafaza etmek istiyorlardı. Sınır bölgesindeki şehir ve kaleler etrafında durup durup yeniden inat ve ısrarla savaşıyorlardı ve karşılıklı akınlarla yeni arazi ilhâkını değil yalnız yağma yapmayı düşünüyorlardı. Ancak o bu görüşünü her iki tarafın münferit olaylarda takındıkları tavırlarına dayandırır.

Honigmann ile benzer görüşte olan Ostrogorsky⁶⁰ de, Müslümanlar ile Bizanslılar arasında Torosların tabii bir sınır oluşturduğunu ve her iki devletin de bu sınırı muhafaza etmek için çalıştıklarını bununla beraber Müslümanların sınırlarda yapılan akın ve mücadelelerde, yeni arazi elde etmekten daha çok, ganimet ve yağma düşündüklerini söylemektedir. Müslümanların hemen her yıl düzenli olarak Bizans hâkimiyetindeki şehir ve kaleler üzerine seferler düzenledikleri doğrudur. Hatta bu seferlerin bir kısmı Maraş ve çevresini ele geçirmek için yapılmıştır. Ancak seferlerin sadece ganimet için yapıldığını söylemek Müslümanların fetih politikalarını bilmekten, anlayamamaktan kaynaklanabilir. Uç bölgelerde yani Bizans'a sınır şehirlerde yaşayan Müslümanlar aynı bölgede yerleşmiş olan diğer dindaşlarıyla birlikte sık sık Bizans topraklarına akınlarda bulunmuşlardır veya Bizanslıların saldırılarına karşı bu İslâm'ın uç'unu müdafaa etmeye gayret etmişlerdir. Ancak Müslümanların düzenledikleri akınların ve yaptıkları seferlerin asıl amacı İslâmiyetin yayılması idi. Bu sebeple Müslümanların Bizans arazisine ganimet toplamaktan daha çok İslâm'ı yaymak ve önemli merkezleri fethederek İslâm beldesi haline getirmek maksadıyla seferler düzenledikleri hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar Honigmann'ın ve Ostrogorsky'nin ifadelerinden Bizans arazisine akınlar düzenleyen Müslümanların amacının feth değil, ganimet olduğu ve mutad olarak her sene gelip gittikleri şeklinde bir düşünce akla gelmekte ise de bu konuda İslâm'ın savaş konusundaki emirlerinin bilinmesinde fayda vardır. İslâm hukukunun hangi hallerde hangi sebeplerle sefere-savaşa izin verdiği ve savaş esnasında nelere müsaade ettiğinin bilinmesi bu konudaki iddiaların doğruluğunu da ortaya koyacaktır. Yine Honigmann⁶¹ Müslüman Araplar'ın yaptıkları seferler sonrası kendi yurtlarına selametle dönebilmek için şehirleri tahrip ve halkı da sürgün ettiklerini söylemektedir ki bu durum savaş halinden kaynaklanmaktadır ve belki de bir savaş stratejisi olarak genel geçer bir kaidedir. Durum böyle olmakla birlikte aşağıda anlatılacak siyasi

⁶⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 36.

⁶¹ Honigmann, *a.g.e.*, s. 37.

olaylar da Müslümanların hiçbir zaman şehirleri feth ettikten sonra keyfi olarak tahrip etmek gibi bir davranış içine girmediklerini, ancak Müslümanlara zarar veren ve Müslümanların aleyhine faaliyette bulunanları cezalandırmak için bazen tehcir uygulamasına gittiklerini ortaya koymaktadır.

Uç'lar olarak adlandırılan hudut bölgesi elbetteki akınlardan, savaşlardan ve yağmalardan uzak kalamayacaktır. Nitekim Maraş, Anadolu ile Şam arasında sugûr şehri⁶² olması sebebiyle savaşların yoğunlaştığı bir bölgede idi. Bu sebeple İslâm hâkimiyetinin kuzey Suriye'den Anadolu'ya doğru yayıldığı sıralarda Maraş, Bizanslılar ile Müslüman Arapların nüfûz mücadelesi verdikleri önemli bir yerleşim yeri ve askerî üs oldu⁶³. Emevîler döneminde Maraş valileri Kinnesrin emîrlrine tabi bulunuyorlardı; Emevîler döneminde Maraş, Şam sugûru kabul ediliyordu. Ancak Abbasiler döneminde Maraş, el-Cezire yani Harran eyaletine bağlanmakla sugûr el-Cezire'den biri olarak kabul edildi⁶⁴.

Abbasiler döneminde de İslâm ordularının Kuzey Suriye bölgesinde edindikleri iki önemli üstün birisi Maraş şehriydi⁶⁵. Bu sebeple Abbasiler döneminde de Maraş ve çevresinde hâkimiyet kurmak isteyen devletler arasında çarpışmalar devam etti. Çarpışmaların devam etmesi sebebiyle de Ebu Cafer Mansur'un hilafeti dönemine kadar Maraş imar edilmedi. 754 yılında Maraş'ı tekrar kontrol altına alan Bizanslılar şehri tahrip etti⁶⁶. Daha sonraki yıllarda şehir yeniden Müslümanların hâkimiyetine girdi.

Ebu Cafer Mansur'un hilâfeti döneminde (754-775) Bizans ile yapılan savaşlar esnasında, hudut bölgesinde bulunan geçitlerin, anahtar rolünü gören şehir ve kalelerin alınmasına önem verildi ve bu manada Maraş ve çevresindeki şehir ve kalelerin fethine yönelik faaliyetler artırıldı⁶⁷. Halife Mansur, 756 sonları 757 başlarında amcası Salih b. Ali ve Abbas b. Muhammed'i Bizans ordusuna karşı savaşmak ve Bizans idaresindeki şehir ve kaleleri feth etmek üzere görevlendirdi. Salih, Bizanslıların tahrip ettikleri Maraş ve

⁶² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 168; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, c.V, s.107.

⁶³ Darkot, a.g.m. s. 311.

⁶⁴ Yınanç, a.g.m. s. 285.

⁶⁵ Diğer üs; Hades şehri idi. Bkz: Öztürk, a.g.m. s. 218 vd.

⁶⁶ Honigmann, a.g.m. s. 313; Yınanç, a.g.m. s. 284-285.

⁶⁷ Kasım İlgün, *Halife Mansur ve Dönemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 112; Honigmann, a.g.e. s. 39.

Malatya'yı ele geçirdi ve her iki şehri imar etti⁶⁸. Daha sonra Halife Mansur, Salih b. Ali'yi Maraş'a vali olarak atadı ve onun tarafından şehre kale yapıldı, şehir surlarla çevrildi⁶⁹. Maraş'ın askerî üs konumu yeniden sağlandı.

Bizans sınırını tahkim etmeye büyük önem veren ve sınırdaki askerlerin sayısını arttıran Halife Mansur, sınır bölgesine çok miktarda insan getirip iskân etti. Bu iskân politikasını uygularken Türklerden de istifade etti. Türklerin önemli devlet hizmetlerinde buldukları Halife Mansur dönemi, Türklerin İslâm dünyasına esaslı bir şekilde nüfûz etmelerinin başlangıcı olarak kabul edilir. Mansur, suğur bölgesinde Bizans'a karşı yapılan seferlerde Türklerden askerî ve idarî sahada istifade etmiştir⁷⁰. Fetih politikası gereği sınırlarda çok sayıda asker ve halk olmasını isteyen Mansur'un emri ile sınır bölgesinde görev yapan askerlere, diğer yerlerdeki askerlerden daha fazla maaşla birlikte arazi (iktâ) verildi. Bundan başka vergi memurları sınır bölgesine gönderilmeyerek burada yaşayanlardan vergi de alınmadı. Halife Mansur, Salih b. Ali, Züfer b. Asım el-Hilâlî gibi güçlü komutanları sınırda görevlendirerek Bizans hududunu emniyet altında tutmaya dikkat ediyordu⁷¹. Salih b. Ali'yi Maraş'a bu gaye ile vali atamıştı. Sınır boylarına uyguladığı iskân politikası, sınır şehri olması sebebiyle Maraş'a da uygulandı. Halife Mansur bol bağış ve ihsanda bulunacağını vaad ederek suğûr dışında yer alan şehirlerde yaşayan halkı Maraş'ta ikamet ve iskâna teşvik etti. Kendi isteğiyle gelenlerden başka el-Cezire'den ve çevredeki diğer şehirlerden de Maraş'a asker ve halk getirilerek yerleştirildi⁷².

Süryanî Mikhail⁷³, 769 yılında Maraş halkının Bizans Devleti menfaatine casusluk ile suçlandığını ve bu sebeple Filistin tarafına (Ramle'ye)

⁶⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 169; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, V, 396-397; Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272; Krş: İlgün, *a.g.tez.*, s. 112; Yınanç, *a.g.m.*, s. 285; Honigmann, *a.g.m.*, s. 313.

⁶⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 169; Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 272.

⁷⁰ H.Dursun Yıldız, "İslâmiyet ve Türkler", *Diyanet Dergisi*, Hicret Özel Sayısı (1981 Yılı), s. 58-59, 228; İlgün, *a.g.tez.*, s. 115-116.

⁷¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 237-238; Krş: C.Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (trc. N. Çağatay), Ankara 1992, s. 90; İlgün, *a.g.tez.*, s. 114-115.

⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, V, 397; Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272; Krş: Yınanç, *a.g.m.*, s. 285

⁷³ Süryanî Mikhail, *Khronographia*, (nşr. ve trc. J.B. Chabot), *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche 1166-1199*, Paris 1899-1924, II, 526. Krş: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845.

sürüldüklerini kaydeder. Ancak bu bilgi İbnü'l-İbrî'de⁷⁴ daha farklı şekilde zikredilir. İbnü'l-İbrî aynı yıl Arapların casuslarının (keşif kollarının) Bizanslılar tarafından esir edildiğini haber alarak Maraş üzerine yürüdüklerini ve şehirdeki halkı esir ederek götürdüklerini ve Ramle civarına yerleştirdiklerini kaydeder. Her iki kaynaktaki bilgiye göre belki devamlı olarak Müslümanlar aleyhine faaliyet gösteren şehirdeki Bizanslılar için böyle bir ceza düşünülmüş ve uygulamaya konulmuş olabilir.

Halife Mansur, 770-773 yılları arası Bizans üzerine düzenlenen seferlere Züfer b. Asım el-Hilâlî'yi görevlendirdi. Bizans idaresindeki şehir ve kasabalara askerî birlikler gönderen Züfer el-Hilâlî kendisi de Maraş üzerinden Bizans topraklarına girdi ve hatta Konya yakınlarına kadar ilerledi⁷⁵.

Halife Mehdi döneminde (775-785) Bizanslıların Kilikya bölgesine devamlı saldırılarda bulunmaları sebebiyle Maraş'taki Müslüman askerlerin sayısı artırıldı ve şehre bol miktarda cephane gönderildi⁷⁶. 778 yılında Mikhail Lachanodrakon⁷⁷ komutasındaki 80 bin⁷⁸ kişilik Bizans ordusu Hades'i tahrip ederek Hades boğazından yola çıktı ve sınır bölgesinde bulunan yol üzerindeki yerleşim yerlerini, kasaba ve köyleri yağmaladı, yakıp yıktı. Mikhail bu askerî yürüyüş esnasında Müslümanlardan birçok kimseyi öldürdü ve sağ kalabilenleri esir aldı. Sonra Maraş'a geldi ve şehri kuşattı. Bu kuşatmanın ne kadar devam ettiğini bildirmeyen kaynaklar⁷⁹ Maraş'ı müdafaa eden kuvvetlerin başında Halife Mehdi'nin büyük amcası İsa b. Ali'nin bulunduğunu, ancak onun Bizans hâkimiyetindeki şehirlere fetih harekati düzenlemek için şehirden ayrılmış olduğunu bu sebeple şehirde pek az asker ve halkın yaşadığını, mevcut askerî birliğin ve halkın Mikhail'e karşı mukavemet gösterdiklerini, hem savunma hem de baskın savaşı yaparak şehri müdafaa ettiklerini bildirmektedirler. Kaynakların ifadelerinden anlaşıldığına göre mukavemet karşısında şaşırın Mikhail bir süre sonra

⁷⁴ İbnü'l-İbrî (Ebu'l-Ferec), *Khronographia*, (trc. Ö.Rıza Doğrul), *Abü'l-Farac Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1987, c.I, s. 200.

⁷⁵ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 510.

⁷⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272; Krş: Gündüz, a.g.m., s. 192.

⁷⁷ Halife b. Hayyât (a.g.e. s. 520) Bizans ordu komutanını Mikhail el-Batrik olarak kaydetmiştir.

⁷⁸ Belâzurî'nin (s. 272) abartılı olarak verdiği bu rakamı Honigmann (a.g.m. s. 313) daha da abartarak Bizans ordusunun 100 bin kişi olduğunu yazmaktadır.

⁷⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272-273; Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 520; Krş: Honigmann, a.g.m. s. 313; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Yinanç, a.g.m. s. 285.

kuşatmayı kaldırmış ve Ceyhan'a gitmiştir. Bu sıralarda Dabık'ta bulunan ve Bizanslılara karşı seferler düzenlemekle görevlendirilmiş olan Sümâme b. el-Velid el-Absî bu durumu öğrenmiş olmalıdır ki, Mikhail komutasındaki Bizans ordusu üzerine süvari birlikleri⁸⁰ göndermiş, ancak kalabalık Bizans ordusu bu süvari birliğinin hepsini öldürmüştür⁸¹. Belâzurî'de geçen bu bilgileri teyid eden İbn Hayyât⁸² bu bilgilerden farklı olarak Mikhail komutasındaki Bizans ordusu üzerine Salim el-Burnusî'nin yürüdüğünü ve onunla savaştığını fakat bir sonuç elde edemeden döndüğünü kaydeder. Kaynaklardaki ifadelerden Müslümanların Mikhail'in ilerlemesini bir dönem engellemedikleri ve bu duruma çok içerledikleri anlaşılmaktadır. Mikhail karşısındaki başarısızlıkların intikamını almak için Halife Mehdi, bir yıl sonra 779 senesinde, Mikhail'e karşı ekâbir-i umerâdan Hasan b. Kahtabe et-Tâî'yi gönderdi. Diğer sugûr emirlerini de onun maiyyetine verdi. Hades geçidinden Anadolu içerilerine giren Kahtabe, Bizans şehirlerine akınlar düzenledi, bununla birlikte hiçbir şehir zapt etmedi yalnız yağma yapıp halka gözdağı verdi. Bizans halkını taciz edip öylesine çok korkuttu ki Bizanslılar onun resmini yaptılar ve kiliselerinde astular. Bizanslıların içine korku salan ve onları psikolojik olarak yıpratın Kahtabe, Bizans topraklarına düzenlediği bu seferler sonrası dönüşte Hades ve Tarsus'a uğradı. Bu iki şehrin askerî ve siyasî bakımdan stratejik önemini Halife Mehdi'ye anlatarak bu şehirlerin yeniden inşa ve imarının gerekliliğini ifade etti ve halifeyi bu iş için ikna etti. Halife Mehdi, bu iki şehirden önce Hades'in sonra Tarsus'un imar edilmesini emretti⁸³.

Halife olduktan sonra Anadolu şehirlerinin fethine yönelik faaliyetleri arttıran ve Anadolu'nun fethine çok önem veren Harun Reşid döneminde (786-809) Maraş şehri Bizanslılardan alınarak yeniden imar edildi⁸⁴.

Müslümanların fetihlerden sonra Suriye'de oluşturdukları beş cünd (askerî bölge)den en kuzeydeki Kınnesrin, Halife Mansur devrinden itibaren çok büyümüş ve geniş bir alanı kaplamıştı. Harun Reşid sınır şehirlerini tahkim ettirdiği 786-787 yılında Anadolu içlerine yapılacak seferleri organize etmek amacıyla Cündü Kınnesrin'i, *Cündü'l-Avâsım* veya kısaca *avâsım*

⁸⁰ İbn Hayyât (*Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 520) süvari birliğinin komutanının Mülâle b. Hikmet olduğunu belirtir.

⁸¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272-273; Krş: Yinanç, a.g.m, s. 285.

⁸² *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 520.

⁸³ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân* s. 272-273; Krş: Yinanç, a.g.m, s. 285.

⁸⁴ Yâkut, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 107; Krş: Yinanç, a.g.m, s. 286.

adıyla müstakil bir eyalet haline getirdi. Böylece Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki sınır boyları daha önceleri bir çok muhafızlıklara ayrılmış iken Harun Reşid döneminde tek bir idare altında toplanmış oldu. Uçlardaki koruyanlar, istihkâmlar anlamındaki avâsım, Harun Reşid dönemi ve sonrasında İslâm devletleri ile Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerini ifade etmek için kullanıldı. Bu muhkem mevkiiler, İslâm ordularının cihad maksadıyla sınırdan uzaklaştıkları zaman veya gazadan dönerken ülkeye girmeden önce düşman saldırılarına karşı sığınıp korundukları bölgeler olduğu için bu adla anılmıştı. Avâsım devamlı mücadele sahası olmasına rağmen iktisadî bakımdan çok gelişmişti. Bunun en açık delili de bu bölge halkının ödediği vergilerin çokluğu idi. Harun Reşid avâsım şehirlerini tamamıyla askerî teşkilata bağlayarak müstahkem noktalara askerî birlikler yerleştirdi. Sınır garnizonlarına yerleştirilmiş olan askerî birlikler hemen her yıl yaz ve kış Anadolu içlerine akınlar düzenledi. Müslümanların her yıl Anadolu içlerine yaptıkları bu akınlarda Maraş şehri geçiş noktası olması sebebiyle önem kazandı⁸⁵.

Harun Reşid döneminde sınır şehirleri daimî askerî birliklerin yanında ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen gönüllülerin toplandıkları yerlerdi. Bölge nüfusu başlangıçta yerli Hıristiyanlar ve Müslüman Araplardan meydana geliyor, yerli Hıristiyanların çoğunluğunu İslâm kaynaklarında Cerâcime olarak zikredilen grup meydana getiriyordu. Bunlar bazen İslâm devletlerini bazen de Bizans'ı destekliyor ve bu sayede varlıklarını devam ettiriyorlardı. Sınır garnizonlarındaki Müslüman halkın çoğunluğunu Araplar oluşturuyordu. Ancak Abbâsîlerin hilâfete geçmelerinden sonra bilhassa Mansur ve Harun Reşid devirlerinde sınır şehirleri yeniden tahkim edilerek yeni birlikler yerleştirildi. Özellikle Harun Reşid, Horasan ve Maverâünnehir askerlerinden önemli bir kısmını bu avâsım bölgesindeki şehirlere yerleştirdi. Bu sebeple bu yeni birlikler arasında Horasanlılar ve Türklerin çokluğu dikkat çekmekte idi⁸⁶.

⁸⁵ H. Dursun Yıldız, "Avâsım", IV, 111-112.

⁸⁶ Nahide Bozkurt, "Harunürreşid", *DİA*, c. XVI, s. 259-260; H. Dursun Yıldız, "Avâsım", IV, 111-112. Arap coğrafyacıları sugûru bazen müstakil bir bölge bazen de avâsıma bağlı ikinci derecede bir idari bölge gibi zikretmişlerdir. Her ne kadar H. Dursun Yıldız'ın avâsım ile ilgili verdiği bilgilerden sugûrun avâsımdan önce kullanılan bir terim olduğu anlaşılabilir ise de bir çok eserde avâsım ortaya çıktıktan sonra da sugûrun kullanıldığı görülür. Avâsım yanında hususi surette tahkim edilmiş hudut bölgesine sugûr da denilmiştir. Her iki terim de sınır boylarını ifade etmek için kullanılmıştır. Belki de bu sebeple bu iki terim arasındaki nüans bazı araştırmacılar tarafından fark edilememiştir. Bu konudaki araştırmalarımızdan edindiğimiz kanaate göre sınır kalelerine sugûr, sınır şehirlerine avâsım denilmekteydi. Diğer bir ifade ile

Avâsım şehirlerinde görev yapan kumandanlar senede bir iki defa Anadolu içlerine yağma akınları ve fetih seferleri düzenlemekte idi. Halife de iki senede bir bizzat bu seferlere iştirâk ediyordu. Harun Reşid 806 yılı sonları 807 yılı başlarında Herseme'yi büyük bir ordu ile Anadolu içerisine gönderirken kendisi de bizzat Hades'e kadar gelmişti. Maraş'ın batısında Haruniye⁸⁷ Kalesi'ni de inşâ edip Hades şehrine de asker yerleştiren Harun Reşid, Ermeniyeye valisi Said b. Müslim b. Kuteybe el-Bâhili'yi Ermeniyeye valiliği görevinden alarak Maraş valiliğine tayin etti; Tarsus, Hades ve Malatya şehirlerinin valilerini de azl ederek yerlerine daha muktedir olanları tayin etti. Avâsımı el-Cezire ve Kınnesrin vilâyetlerinden ayırdı, valiliğini meşâhir-i umerâdan Sâbit b. Nasr el-Huzâi'ye verdi. Bundan sonra Maraş valileri avâsım valilerine tâbi olmaya başladılar. Aynı sene içinde Maraş valisi Said, Bizanslıların saldırısına uğradı. Fakat askerî gücünü yetersiz gördüğü için Bizans ordusuna karşı çıkmaya cesaret edemeyerek şehirde savunma durumu aldı ve yardım gelene kadar kaleye kapandı. Gelen askerî yardım sonrası Bizans ordusu çekildi ve şehir Müslümanların hâkimiyetinde kaldı⁸⁸.

Abbasî Halifelerinden Emin'in (809-813) öldürülmesi ve yerine Me'mun'un (813-833) geçmesi üzerine Göksun'da bulunan ve Emin'e taraftar olan Benî Akil'den Nasr b. Şit halifeye karşı gelerek çevredeki şehir ve kasabaları ele geçirdi. Halife Me'mun 814 sonu 815 yılı başlarında el-Cezire ve Maraş valisi Tahir b. Hüseyin'i, Nasr b. Şit'i yakalamakla görevlendirdi. Ancak Tahir, Göksun civarında yapılan savaşta Nasr'a mağlup oldu. Bu durum sonrası daha da güçlenen ve halk üzerindeki etkisi artan Nasr, bölge genel valisi Hasan b. Sehl'in adamlarının zulmünden dolayı ondan memnun olmayan halkı kendi tarafına çekti. Askerî gücünü arttırdıktan sonra da Göksun'dan hareketle Maraş'ı ve sonra da Urfa'yı zapt ile Harran'ı da muhasara etti. Gelişmeler üzerine Halife Me'mun bölgenin asayişini sağlamak üzere Abdullah b. Tahir'i görevlendirdi. Abdullah, Göksun'da Nasr'ı zor durumda bırakarak 824 yılında kaleyi eman ile aldıktan sonra, Nasr'ı yakalayıp halifeye gönderdi ve Göksun kalesini yıktı. 830 yılında Halife Me'mun, Bizanslılar üzerine sefer düzenlemek amacıyla Tarsus'a kadar geldi. Avâsıma ve Ana-

avâsım sınır boylarındaki kaleleri koruyan ve destek veren şehirlere denilmekteydi Sugûr, avâsımın önünde yer almakta idi. Sugûrda asker ağırlıklı bir nüfus ve askerî idare kurulurken bunların gerisinde yer alan avâsımlarda halk ağırlıklı nüfus ve sivil idare kurulmuştu.

⁸⁷ Günümüzde Düziçi'dir.

⁸⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 245, Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meadinü'l-cevher*, (thk. M. Abdulhamid), Kahire 1964, IV, 295; Krş: Yinanç, a.g.m, s. 286; Atalay, a.g.e, s. 28.

dolu şehirlerinin fethine çok önem veren Me'mun, hudut şehirlerinin tamamını tahkîm ettirdi ve Horasanlılarla doldurdu. Anadolu'nun orta kısmını zapt etmek maksadıyla Tarsus ve Maraş üzerinden Anadolu içlerine sefer yaptı ve Tuvâne⁸⁹ şehrini zapt ettikten sonra yeniden inşâ ve imar ile şehre asker ve halk yerleştirdi ve pek çok ganimetle geri döndü. Bir yıl sonra Anadolu'ya tekrar sefer düzenledikten sonra Göksun ve Maraş yolu ile Şam'a indi. Anadolu'yu feth etmeyi kendine gaye edinmiş olan ve ömrünün son günlerini Tarsus'ta geçirmeyi düşünen Me'mun bu düşüncesini gerçekleştiremeden vefat etti⁹⁰.

Bizans İmparatoru Theophilos (829-842) 841'de Maraş'a saldırdı ve şehri ele geçirip işgal etti. Bu işgalden kısa bir süre sonra aynı yıl içinde Emîr Ebu Said Muhammed b.Yusuf, Anadolu'ya düzenlediği sefer esnasında Maraş'ı da fethetti. Ancak Müslümanlar şehirde hâkimiyeti sağlamaya çalışırken, İmparator Theophilos emrindeki takviye edilmiş Bizans ordusu ile İslâm ordusu arasında yapılan savaşı kazanan Theophilos, Maraş, Hades ve Malatya çevresini tekrar ele geçirdi⁹¹. Bununla beraber Bizanslıların bu defaki hâkimiyeti de kalıcı değil geçici bir süre için mümkün oldu.

Halife Mu'tasım (833-842) saltanatının ilk yıllarında Anadolu'ya bir ordu göndererek Tuvâne'yi tahrîb ettirdi, ordu geri dönüşte de Toros'un güney eteklerine çekildi. Mu'tasım, hâkimiyetindeki şehirlerin korunmasına önem vererek muhâfızlarını arttırdı; surları, kaleleri ve der-bendleri tahkim ettirdi. Bizanslıların istilasına uğramadığı dönemde avâsım şehirleri her bakımdan büyüdü, gelişti ve bayındır hale geldi. Bu müddet içinde avâsımdan bir çok ulemâ, mutasavvıf, muhaddis yetişti. Bununla beraber Müslümanlarla Bizanslılar arasında devam edegelmekte olan savaşlara son verilmemişti. Her sene Sâife ve Şâtiye gazâları devam etmekte, Bizans şehirlerine düzenlenen akınların ve seferlerin ardı arkası kesilmemekte idi. Avâsım şehirleri, bazen doğrudan doğruya halifelere, bazen Mısır ve Suriye'de hükümrân olan Tulun ve Handân hanedanlarına tâbi' oldu. Avâsım valileri de genellikle Tarsus'ta bazen Maraş yahut Malatya'da ikâmet ediyorlardı. Mu'tasım döneminden itibaren hilâfet-i Abbasiye'de Türk umerâ ve askerleri

⁸⁹ Niğde ili Bor ilçesinin güneyinde yer almakta olup eski ismi Kilisehisar yeni ismi Kemerhisar'dır. Bkz: Umar, a.g.e, s. 805.

⁹⁰ Atalay, a.g.e, s. 29-30; Yınanç, a.g.m, s. 286.

⁹¹ Süryani Mikhail, *Khronographia*, III, 102; İbnü'l-İbrî, *Khronographia*, (Abu'l-Farac), c. I, s. 229; Krş: Honigmann, a.g.e, s. 50; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845.

hâkim olmaya başladıkları gibi avâsımda da bunlar yönetici oldu. 845 yılı sonları 846 yılı başlarında avâsım valiliğine tayin edilen Said b. Müslim b. Kuteybe ve birkaç kişi istisna edilecek olursa bütün avâsım valileri Türk idi⁹².

Halife Muntasır (861-862) halifeliğinin ikinci yılında (862 tarihinde) Bizans ordusunun İslâm şehirlerini istila amacıyla yola çıktığını öğrendi. Vasıf et-Türki'yi yola çıkmış olan Bizans ordusunu durdurmak için gerekli tedbirleri almak ve Bizanslıların ilerlemesini engellemekle görevlendirdi. Bizans ordusu karşısında başarılar elde eden Vasıf'a daha sonra bir mektup yazan Muntasır, onun sınır boylarında dört yıl müddetle kalmasını ve bu müddet içinde gazalara devam etmesini, kendisine ikinci bir emir gelinceye kadar avâsım şehirlerinden ayrılmamasını emretti⁹³.

Bütün dokuzuncu asır zarfında Maraş hiçbir istilaya uğramadı⁹⁴. Her ne kadar 872 ve 877-879 yıllarında "Slavlı Kadının oğlu" diye bilinen Bizans İmparatoru I.Basileios (867-886) Maraş'ı (güney) doğu seferinin amacı olarak gördü ve bu gaye ile Göksun'dan ve Toros boğazlarından geçip Maraş üzerine yürüdü ve şehri kuşattı ise de ele geçiremedi. Yalnız şehrin sur dışında kalan kısmını ve kenar mahallelerini yağmaladı, yakıp yıktı, Maraş'ı elde edemedi⁹⁵.

Maraş, Eylül 878 sonrası Ahmed b. Tolun'un hâkimiyetine girdi. Antakya'yı zapt etikten sonra Anadolu içlerine doğru ilerleyen Ahmed b. Tolun, Kınnesrin ve sonra da avâsımı tamamen hâkimiyetine aldı ve Maraş'ın da içinde yer aldığı avâsım şehirleri Ahmed b. Tolun ölünceye kadar Tolunoğulları valileri tarafından yönetildi⁹⁶. Maraş'a ve Hades'e yıllar önce yaptığı saldırılardan beklediği menfaati elde edemeyen İmparator I.Basileios'un yine aynı şehirler üzerine 881 sonu 882 başlarında düzenlediği seferler de sonuçsuz kaldı. Bu durum sonrası I.Basileios Malatya üzerine yürüdü, ancak Maraş ve Hades halkı Malatya halkına yardım edince mağlup oldu ve bölgeden ayrılmak zorunda kaldı⁹⁷. Ahmed b. Tolun'un ölümü son-

⁹² Yinanç, a.g.m, s. 286-287.

⁹³ *el-Kâmil*, VII, 98.

⁹⁴ Yinanç, a.g.m, s. 287.

⁹⁵ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Gündüz, a.g.m, s. 192; Honigmann, a.g.e, s. 59-60, 62.

⁹⁶ Zaky Mohamed Hassan, *Les Tulunides*, Paris 1933, s. 24, 43, 78, 92-101, 105-113; Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, (Türkiye Türkçesine trc. Selçuk Alkan), Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 105-106.

⁹⁷ *el-Kâmil fi't-tarih*, VII, 312; Krş: Honigmann, a.g.e, s. 62.

rası Maraş'ın da içinde bulunduğu avâsım şehirlerinde Tolunoğlu hâkimiyeti kalkmış olsa gerektir ki İbnü'l-Esîr⁹⁸ onun ölümü sonrası yerine geçen Humareveyh'in avâsım şehirlerine yeniden hâkim olabilmek için 894 yılında Tuğç b. Cuff'u Bizans topraklarına gaza için gönderdiğini kaydeder. Ancak Tuğç b. Cuff'un Tarsus'tan sonra Trabzon'a kadar ilerleyip bazı şehirleri aynı yıl Ağustos ayında fethettiğine dair İbnü'l-Esîr'de geçen bilgiler abartılıdır ve şüpheyle karşılanmalıdır. Tuğç b. Cuff'un Trabzon'a kadar ilerlemiş olması mümkün değildir ancak bu seferler esnasında yol üzerinde bulunan Maraş'ın yeniden Tolunoğulları hâkimiyetine girmesi mümkündür. Nitekim aynı yıl Türkler Bizans hâkimiyetindeki şehirler üzerine çıktıkları gazalardan zaferlerle dönmüşlerdi. İşte bu dönemde Humareveyh Maraş'ı elde etmişti ancak Maraş'ta Tolunoğulları hâkimiyeti bu defa kısa süreli oldu. Halife Mu'tazid (892-902), Maraş ve çevresinin de dahil olduğu avâsım şehirlerini 899 senesinde Tolunoğullarından Harun b. Hemaruye'den kendi hâkimiyetine aldı⁹⁹.

Kuzey Suriye bölgesini elde etme düşüncesinden vazgeçmeyen Bizanslılar 903-905 yılları arasında avâsım şehirleri ile Maraş ve çevresine sık sık saldırılar düzenlediler. Özellikle Ebu'l-Aşâyir'in avâsım valiliği zamanında 904 yılı sonları 905 yılı başlarında Maraş çevresi Bizanslıların saldırılarına ve yağmalarına maruz kaldı. Halife Muktefi (902-908) bu saldırıları önlemekte başarılı olamayan avâsım valisini azl ederek yerine Rüstem b. Berdu'yu tayin etti. Bölgedeki bu Bizans saldırılarından rahatsız olan Misis ile Tarsus halkı Bizanslılara karşı savunma savaşlarına giriştiler. Ancak Bizans ordu komutanı Andronikos, Müslüman ordusunu bozguna uğratarak Maraş'ı ele geçirdi ve daha sonra çevredeki diğer şehirleri de istila ile bölgeyi hâkimiyetine aldı¹⁰⁰.

Ermeni asıllı Mleh (Melias), 915 yılı sonları 916 yılı başlarında Maraş'a saldırdı, şehri ele geçirip yağmalattıktan sonra da Tarsus'a kadar uzanan geniş bir alandan 50 bin esir alıp beraberinde götürdü¹⁰¹. Daha sonraki yıllarda Maraş ve çevresinde Bizanslılarla Müslümanlar arasındaki savaşlar daha da şiddetlendi. Bizanslılar Anadolu'da ilerlemekte olan Müslümanları feth etmiş oldukları şehirlerden çıkartmaya çalışıyorlar, Müslümanlar da el-

⁹⁸ *el-Kâmil fi't-tarih*, VII, 390; Krş; Elçibey, *a.g.e.*, s. 126, 128, 133, 137-139.

⁹⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, VII, 444-445, 448; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mulûk*, Daru'l-fikr, Beyrut 1987, III, 2298; Krş; Yinanç, *a.g.m.*, s. 287.

¹⁰¹ İbnü'l-İbrî, *Khronographia*, (*Abû'l-Farac Tarihi*), I, 248; Krş; Honigmann, *a.g.e.*, s. 65.

lerinde bulunan yerleri muhafazaya gayret ediyorlardı. 932 senesinden itibaren Bizanslılar Müslümanları mağlup etmeğe başladılar. İlk olarak Anadolu'nun doğusundaki şehirlerde yaşayan Müslümanları göç etmeye zorladılar, şehirlerden çıkartıp sürgün ettiler. Ondandır güneye yönelerek 934'te Malatya'yı zapt ettiler. Sonra da Maraş çevresini tahrip ettiler¹⁰². Ermeni müverrih Vardan'ın¹⁰³ bildirdiğine göre Romanos I. Lakapenos'tan (920-944) sonra ikinci defa Bizans imparatoru olan VII.Konstantinos (944-959) 949 tarihinde Horasan'dan gelmiş ve zaman içinde şehirde yönetimi ele geçirmiş olan Tacikler'in elinden Maraş'ı aldı. Aynı yıl çok büyük bir Bizans ordusunun Maraş'ın içinde bulunduğu bölgeyi istilâya başladığını ve Maraş'ı elde ettikten sonra tahrip ettiğini kaydeden İbnü'l-Adîm¹⁰⁴ de Ermeni kaynağındaki bilgileri teyid etmektedir. Ancak Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda galip gelen ve hatta 952 yılında Fırat'ı geçen Bizans ordusunun bu tarihten sonra talihi tersine döndü¹⁰⁵ ve Kilikya'da toprak kaybına uğradı.

Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bir çok şehri ele geçiren Arap asıllı Hamdânîler¹⁰⁶ hânedanının en güçlü hükümdarı Seyfûddeve, birâderi Nâsrûddeve nâmına Haleb hükümdarlığını elde ettiği zaman suğûr-u Rum'un müdâfaasını da üstüne almıştı. Her sene Anadolu'ya gazâ yapmakta, bazen gâlib, bazen mağlub olmakta idi. Seyfûddeve 952 yılında Maraş'ı Bizanslılardan kurtardıktan sonra şehrin imar edilmesini emretti. Ancak Seyfûddeve Maraş'ın yerinin değiştirilmesini daha kolay müdafaa olunabilecek bir yere nakl olunduktan sonra etrafının surlarla ve kale ile tahkim edilmesini istedi¹⁰⁷ ve amcasının oğlu Şâir Ebu Firas'ı bu iş ile görevlendirdi, şehir yeniden inşâ ve tahkim edildi¹⁰⁸ Seyfûddeve'nin Maraş'ı zapt ve imar etmesi üzerine şâiri Mütenebbî'nin güzel bir kasîde söylediği

¹⁰² Yinanç, a.g.m, s. 287.

¹⁰³ Müverrih Vardan, *Cihan Tarihi*, (Türkler'le ilgili bölümlerini Türkçeye terc. Hrant D.Andreasyan), "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., 1-2, İstanbul 1937, XLVII, s. 163.

¹⁰⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I/2, s. 169; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min Târihi Haleb*, (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Dimaşk 1951, I, Krş: Ostrogorsky, s. 263; Gündüz, a.g.m, s. 192.

¹⁰⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s. 263.

¹⁰⁶ Musul ve çevresi ile Kuzey Suriye'de 905-1004 yılları arasında hüküm süren Arap hanedanı olan Hamdânîler hakkında geniş bilgi için bkz. Faysal es-Sâmir, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fi Musul ve Haleb*, Bağdat 1975; Ramzi Jibrân Bikhazi, "Hamdanids", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, VI, 83-87; N.Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, XV, 446 vd.

¹⁰⁷ Seyfûddeve'nin Maraş'ı şimdiki mevkiine nazaran, biraz doğuda ve günümüzde Karamaraş olarak adlandırılan eski Maraş'tır. Bkz. Besim Atalay, a.g.e, s. 31.

¹⁰⁸ Yinanç, a.g.m, s. 287-288

rivâyet olunur. Bölgede hâkimiyetini kuvvetlendirmek isteyen Seyfüddevle 955 yılı sonu 956 yılı başlarında Bizans'a ait topraklara girdi ve *domestikos*'un oğlu Konstantinos Phokas'ı esir etti¹⁰⁹. Ancak bir süre sonra Bizans orduları başkumandanlığı görevi verilen Nikephoros Phokas Anadolu'da Seyfüddevle'ye karşı mücadeleye başladı¹¹⁰. Hamdânî Ebu'l-Aşair 956 da Bizanslılar eline esir düşünce kayınpederi Ebu Firas onu kurtarabilmek için düşmanı Maraş'a kadar takip etti ise de başarılı olamadı. Bir müddet sonra Maraş Bizanslılar tarafından tekrar zapt olundu. Seyfüddevle ilk zamanlar Bizanslılara karşı bir çok zaferler kazandıysa da daha sonra hezîmete uğradı, avâsım şehirleri birer birer Bizanslılar tarafından istila edildi¹¹¹.

Hamdânîler Devleti'nin zayıfladığı dönemde, 962 yılının Aralık ayında, zor bir kuşatmadan sonra Seyfüddevle'nin başşehri Halep de sukut etti. Böylece otuz yıldan beri Bizans dış politikasının merkez noktasında duran Hamdânîler Devleti ile mücadeleyi Bizans lehine sonuçlandıran Phokas'ın ödülü imparatorluk tacı oldu¹¹². İmparator olduktan sonra Nikephoros II. Phokas (963-969) Ağustos 962 sonları 963 başlarında Çukurova sınırlarında büyük bir sefer yaparak Müslümanların hilâfet ile bağlantısını koparmak üzere Anazarba,¹¹³ Dülük¹¹⁴ ve Raban'ı¹¹⁵ 963 yılı sonlarında da Maraş'ı ele geçirdi¹¹⁶. 964 yılında Nikephoros II. Phokas yeniden doğuya yönelince Müslümanlar bölgedeki diğer şehirleri birbiri arkasına kaybettiler. II. Phokas 965'te Misis ve Tarsus'u aldı bunu takip eden seneler içinde de diğer avâsım şehirlerini istilâ etti. Böylece II. Phokas'ın fırsatları değerlendirmesi sonucu 965 yılı sonlarından itibaren Müslümanlar Bizanslılara karşı üstünlüklerini kaybettiler. 966 yılında II. Phokas Çukurova'nın fethini tamamladığı gibi Kıbrıs'a gönderilen bir donanma bu ada üzerinde uzun bir müddet için Bi-

¹⁰⁹İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra*, I / 2, s. 169; Krş: Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 263.

¹¹⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 265.

¹¹¹ Yinanç, *a.g.m.*, s. 288.

¹¹² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 265.

¹¹³ Aynı Zerbe, Anazarba, Anazarbos, Anabarza ve Anawarza gibi çeşitli biçimlerde söylenen Kilikya'da ve çevresindeki düzlüğe egemen bir tepenin yamacında ve üstünde bulunan ilkçağ kentidir: Günümüzde buraya Dilekkaya diye uydurma bir ad takılmıştır. Bkz: Umar, *a.g.e.*, s. 67.

¹¹⁴ Halep, Maraş ve Urfa yolu kavşağında Gaziantep ili merkez ilçesine bağlı köy. Bkz: Umar, *a.g.e.*, s. 220, 229.

¹¹⁵ Gaziantep iline bağlı ilçe merkezi Araban. Bkz: Umar, *a.g.e.*, s. 91, 686.

¹¹⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret İşıltan), TTK Yay., Ankara 1989, I, 23; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Yinanç, *a.g.m.*, s. 288.

zans hâkimiyetini tesis etti¹¹⁷. II.Phokas istila ettiği Çukurova'da yaşayan halkı da ya bölgeden göç etmeye veya Hıristiyan olmaya zorladı¹¹⁸. Daha sonraki yıllarda Hamdânîler'in yıkılış döneminde olması ve dolayısıyla da kendilerine karşı koyacak bir güç kalmaması sebebiyle Rumlar 968 ve 969 yıllarında Antakya'ya kadar sokuldular ve orada 12 bin Müslümanı öldürdüler. Hamdânoğulları'na halef olan Merdas Ailesi de Fâtımî halifeleri de avâsımı geri almayı başaramadılar; 967 yılından ta 973 yılına kadar sınır şehirleri Bizans imparatorluğu tarafından işgal edildi. Böylece avâsım eyâleti ortadan kalktı¹¹⁹. Bu durum sonrası Maraş da bütün avâsım bölgesi ile beraber bir asırdan fazla bir zaman Bizanslıların hâkimiyetinde kaldı. Bizanslılar Antakya da *Dük* veya *Katepanu* (*catépan*) unvânını taşıyan valilerle bu bölgeyi idare ettiler; Maraş, Ayntab, Dülük ve Fırat çevresi Antakya Dükalığı'na tâbi idi¹²⁰.

Bizans İmparatoru II.Basileios (976-1025) Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve Bizanslılarla aralarında mezhep kavgaları olan Ermenileri (Doğu Anadolu'ya yaptığı seferden sonra) 1021 yılı sonları ve 1022 yılında tehcire tabi tutarak Kayseri, Sivas, Malatya ve Maraş civarlarına yerleştirdi. Maraş bölgesinde 1021 yılı öncesi Rumlar, Süryaniler ve Nasturiler yaşamaktaydı. II.Basilios'un bu icraatıyla Maraş'a çok sayıda Ermeni geldi ve yerleşti. Dolayısıyla Selçuklular Maraş ve çevresini fethetmeden önce burada Ermeni nüfus artmış ve bölge Bizans'a bağlı Ermeni valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştı.

Ermeni ve Bizans kaynaklarının¹²¹ verdiği bilgilere göre Nisan 1030 tarihinde Müslümanlara karşı Suriye seferine çıkan Bizans İmparatoru Romanos III. Argyropulos (1028-1034) Haleb'i kuşattı. Şehre giriş çıkışları kontrol altına aldı ancak Müslümanlar bu kuşatmadan kurtulmayı başarıp Bizans ordusunu mağlup etti. Bozguna uğrayan Bizans ordusu dağılınca imparator Maraş'a gitti. Bu şehirde ve civarda bulunan askerler imparatorları etrafında toplanarak onu İstanbul'a götürdüler.

¹¹⁷ Runciman, *a.g.e.*, I, 23.

¹¹⁸ Faruk Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1963, c.I, S.1, s. 3; H. Dursun Yıldız, "Avâsım", *DİA*, c. IV, s. 112.

¹¹⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 32.

¹²⁰ Yinanç, *a.g.m.*, s. 288.

¹²¹ Simbat, *Vekâyinâme*, TTK Tercüme eserler, nr. 68, s. 22; Mikhail Psellos, *Khronographia*, (trc. Işın Demirkent), TTK Yay, Ankara 1992, s. 34-36; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme* (trc. Hrant D. Andreasyan), *Urfalı Mateos Vekâyinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK Yay, Ankara 1987, s. 52.

Oğuz Türklerinin (Türkmenlerin) Tuğrul Bey zamanında başlattıkları Anadolu akınları Sultan Alparslan (1063-1072) zamanında daha da artmıştı. Alparslan'ın saltanatının ilk yılında (1064) Ermenistan'ın fethinden sonra Türk orduları birkaç yoldan Anadolu'ya girdiler, Kızılırmak'ı geçerek Kayseri'ye kadar geldiler, oradan Kilikya'ya yürüyerek bütün bu bölgeyi yağmaladıktan sonra Halep yolunu tuttular. Anadolu'nun güneyinde bulunan bir Bizans ordusuna kumanda eden Nikephoros Botaneiates bu taarruzları durdurmaya muktedir olamadı; ordusu dağıldı; kendisi de İstanbul'a döndü. Türkmenler bir taraftan Anadolu'ya göç ederlerken diğer taraftan el-Cezire'ye ve Suriye'ye doğru göç ediyorlardı. 1066 senesinde bir çok Türk kabilesi el-Cezire'yi işgal etti; bunların bir kısmı Anadolu'nun güneyindeki Bizans şehirlerini zapt ve tahribe başladı; 962'den itibaren Bizans İmparatorluğu'nun idaresi altında bulunan Maraş güneyindeki Raban ve Dülük şehirleriyle Menbic'i zapt ettiler. Bu Türkmenlerin başında Afşin Bey bulunuyordu. Afşin, Bizans hâkimiyetindeki Maraş-Antakya havâlisini ve diğer Bizans şehirlerini tahrip ediyordu¹²².

Romanos IV.Diogenes (1068-1071) Bizans İmparatoru olduktan sonra Afşin'in taarruzlarına son vermek maksadıyla büyük bir ordu ile Kilikya'ya kadar geldi. Fakat o sırada Niksar şehrinin, Anadolu'nun doğusunu zabtetmiş olan Türk ordusu tarafından tahrip edildiğini işiterek önce doğuya yöneldi. Divriği'de Türkleri geri çekilmeye mecbur ettikten sonra güneye döndü, Göksun yoluyla Maraş'a geldi. Maraş, İmparator Romanos IV. Diogenes'in 1069'daki Anadolu seferinin ulaştığı en uç güney nokta idi. IV.Diogenes Maraş'ta ordusunun bir kısmını ayırarak o sırada Fırat sâhilini tehdit etmekte olan Türk kumandanlarından Emîr Has İnal'a karşı gönderdiyse de bu kuvvet bozguna uğradı; Bunun üzerine imparator bizzat kendisi Emîr Has İnal'ın üzerine yürüyerek onu geri çekilmeye mecbur etti; IV.Diogenes bundan sonra Türkmenlerin elindeki şehirlerin en önemlilerinden biri olan Menbic'i savaşıarak aldı. Bu esnada Afşin Bey maiyetinde pek çok asker olduğu halde Malatya'dan Kayseri'ye gelmiş ve ondan sonra Galatya bölgesine ulaşmıştı. İmparatorla arası iyi olmayan generallerden biri de Afşin Bey ile birlikte hareket ediyordu; Afşin Ammûriye¹²³ şehrini zapt ederek halkının bir kısmını öldürdü bir kısmını esir etti. İmparator

¹²² Yınanç, a.g.m, s. 289.

¹²³ Bizanslıların Amorion dedikleri Ammûriye (Amuriyye); Afyon ili Emirdağ ilçesindeki Hisarköy'ün yerinde bulunan ilkçağ kentidir. Bkz: Umar, a.g.e. s. 63.

Menbic'den Kilikya'ya geri döndüğü zaman bu durumdan haberi oldu, Afşin üzerine yürümek istedi; fakat Afşin önce doğuya sonra da güneye yöneldi, Antakya'yı kuşatarak haraca bağladı ve sonra tekrar kuzeye yöneldi, Anadolu seferlerine devam etti. 1068-1071 yılları arasında devamlı olarak Anadolu içlerine taarruz etti; Lykaonia ve Frigya bölgesindeki şehirleri yağmaladı. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu fethetmemiş olan umerâ arasında bulundu, altı yedi sene kadar gaza ve fetih harekâtlarına katıldı. Anadolu'nun güneyindeki şehirlerin fâtihi Afşin Bey'dir¹²⁴.

Osman Turan,¹²⁵ eski bir Selçuknâme'de; Malazgirt zaferinden sonra Alp Arslan'ın Maraş ve Sarız çevresini Çavuldur Bey'e ikta ettiğine dair bir bilgi olduğunu yazmakta, ancak bu bilginin o devrin yazılı bir vesikasına değil şifâhî rivâyetlere dayandığını belirtmektedir. Reşidüddin'in *Câmiu't-Tevârih*¹²⁶ isimli eserinin Selçuklular bölümünde Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferinden hemen sonra maiyetindeki umerâdan bazılarının Anadolu'ya gaza etmelerini emrettiği, zabt edecekleri yerleri de kendilerine "bi-tariki'l-irs" bahşedeceğini söylediği zikredilmektedir. Ayrıca Sultan Melikşah döneminde Anadolu'ya sefer düzenleyen beyler arasında anlaşmazlık ortaya çıktığı ve Nizamülmülk'ün tasvibiyle sultan tarafından Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Anadolu umerâsı arasındaki ihtilafları gidermeye ve Anadolu'nun fethini tamamlamaya memur edilerek Anadolu Selçuklu sultanlığına tayin olunduğu yazılmıştır¹²⁷. *Câmiu't-Tevârih*'te bu bilgilerin yanında Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'na katılan kumandanları arasında Çavuldur da zikredilir ve savaş sonrası da Çavuldur Bey'in Maraş ve Sarız yörelerini fetih ettiği belirtilir. Bu sebeple bu husus Osman Turan'ın ifade ettiği gibi şifâhî rivâyetlere değil yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Faruk Sümer¹²⁸ *Câmiu't-Tevârih*'de adı geçen bu beyin *Dânişmendnâme*'de geçen Çavuldur Çaka'dan başkası olmadığını belirtir ve bu Çavuldur Çaka'nın da Bizanslıların Anadolu'ya yaptıkları saldırıların birinde genç yaşta esir alıp götürdükleri sarayda yetiştirilen Çaka Bey olduğunu iddia eder. Mükrimin Halil Yinanç¹²⁹ ise bu bilgiyi dikkate değer bularak Reşidüddin'in eserinin

¹²⁴ Yinanç, a.g.m, s. 290; Honigmann, a.g.e, s. 118.

¹²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 112.

¹²⁶ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih, Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk*, (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 33, 39.

¹²⁷ Yinanç, a.g.m, s. 291.

¹²⁸ Faruk Sümer, "Çavuldur", *DİA*, c. VIII, s. 235-236.

¹²⁹ Yinanç, a.g.m, s. 291.

olaylara zaman ve mekan olarak uzak olduğunu ve kaynağının olmadığını belirtmekte ve bu bilginin Anadolu fethine muasır olan Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında geçmediğini, bu hususun bu kaynaklarca teyid edilmediğini hatta yalanlandığını belirterek bu bilginin doğruluğunu kabul etmez.

Bizans İmparatorluğu'nun Türklere karşı güçlü bir direniş hattı oluşturmak amacıyla Ermenileri Anadolu'nun doğusundan iç kısımlara ve güney kesimlerine çekmiş olması Maraş ve çevresindeki Ermeni nüfusunu artırmıştı¹³⁰. İmparator IV.Diogenes'in kumandanlarından olup Türklere karşı Malatya-Antakya hattının savunmasına memur edilen, Bizans Devletine bir çok hizmetler yapmış ve *domestikos* unvanını kazanmış olan Ermeni asıllı ordu komutanı Philaretos Brachamios (Brachminos), Malazgirt Savaşı sırasında Palu'daki Bizans kuvvetleri kumandanı bulunuyordu. 1071'deki Malazgirt Savaşı sonrası genişleyen Türk fetihleri karşısında Anadolu'daki Bizans hâkimiyetinin süratle çökmesinden ve Türklerin Anadolu'yu fethetmesi sırasında Bizans ordusundan geriye kalanlarla imparatorluğa tâbi bazı şehirleri zapt etmek sevdasına kapıldı. Bizans'a bağlılığını reddederek etrafına topladığı kuvvetlerle 1072 yılında Maraş'ı ve Elbistan'ı zapt etti. Ancak Türklere karşı koyabilmek için sırtını Bizans'a dayanmak ve oradan destek almak gereği hissetti. Philaretos Bizans imparatoruna tabiiyetini bildirdi. Sonra Bizans'ın da desteği ile idaresi altındaki yerlere ilaveten Malatya ve Sümeysat (Samsat) şehir ve kalelerini de yönetimi altına aldı, sonra da Bizans imparatoru tarafından Antakya dükalığına tayin olundu.

Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu kapıları kendilerine açılan Türkler her fırsatta Maraş ve çevresini ele geçirmek için bölgeye akınlarda bulundular. Bu duruma işaret eden Urfalı Mateos¹³¹ "1079'da zalim Türkler, Akdeniz'e yakın bulunan hristiyan memleketlerinde yayılmış olup bölgede sulh ve asayiş kalmamıştı. Türkler sebebiyle bir çok Bizans eyaleti ıssız bir hale geldi. Doğu milleti mahvoldu ve Bizans memleketi viraneye çevrildi. Antakya, Tarsus'a kadar Kilikya'da, özellikle de Maraş'ta ve Dülük'de insanlar rahat yüzü görmüyordu. Bundan dolayı binlerce insan oralardan kaçarak Urfa'ya geliyordu" demektedir. Ancak Mateos burada bir hakikati görmemektedir. Çünkü belirttiği tarihlerde Maraş ve çevresi Philaretos'un idaresindedir. Şehir ve çevresindeki huzursuzluklarda Türklerin etkisi olabileceği gibi Er-

¹³⁰ Gündüz, a.g.m, s. 193.

¹³¹ Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, s. 156.

menilerin de etkisi olabilir. Zaten Kilikya bölgesi sadece Türk akınlarına maruz kalmamış aynı zamanda bölgede Bizans Ermeni çatışmaları da çok sık yaşanmıştır.

Honigmann¹³² Philaretos'un Eylül 1083 sonrası bir Bizans vassalı sıfatıyla Maraş'tan Urfa ve Malatya'ya kadar uzanan geçici bir devlet kurduğunu belirtir. Ancak kaynaklardaki ifadeler net olmamakla birlikte, Süleymanşah'ın Antakya seferi esnasında Maraş da Türklerin eline geçmiş olmalıdır. Çünkü Anadolu'da, Büyük Selçuklulara bağlı bir devlet kuran Süleymanşah, 1085 yılı içinde Buldacı Bey komutasında bir orduyu Kilikya bölgesine gönderdi ve Elbistan, Göksun, Maraş ve Raban şehirleri Türkler tarafından feth edildi. Philaretos Huni'ye¹³³ kaçtı. Fakat o esnada Türk kumandanlarından Emîr Buldacı o bölgeyi zapt etmiş, Ceyhan Nehri sahasındaki şehirleri, Elbistan'ı, Göksun'u ve Huni'yi almıştı. Philaretos burada duramayarak Maraş'a geldi, fakat Emîr Buldacı biraz sonra Maraş'ı da zapt etti.

Türlere karşı yaptığı savaşlarda Ermeni Katolikosu (Patriği)n Ermenilerin yanında değil de Türk tarafında yer aldığını düşünen Philaretos savaş sonrası Maraş'ta yeni bir katolikosluk kurdu¹³⁴. Zaman içerisinde idaresi altındaki yerlerde toprak kaybına engel olamayan, hâkimiyetindeki şehirlerin birer birer elden çıktığını ve Türkler tarafından zapt edildiğini gören Philaretos Urfa'ya giderek Haçlılardan yardım almaya çalıştı. Philaretos, bir yandan Bizans'a tâbi görünmekte, öte yandan da Anadolu'daki gelişmeleri takip etmekte ve Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Anadolu'daki fetihlerinden endişelenmekte idi. Bu sebeple Urfa'ya gelmişti. Urfa'daki Haçlılardan yardım sağlamaya çalışır iken Süleymanşah'ın Antakya'yı zapt ettiğini öğrendi. Ancak Haçlılardan beklediği yardım taahhüdünü alamadı. Bu sebeple Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ile yakınlık kurma yollarını aradı ve daha sonra da ona tâbiyetini ve İslâm dinini kabul ettiğini bildirdi. Philaretos, sultan-ı a'zam Melikşah tarafından İslâm dinini kabul etmiş olmasına mükâfât olarak Maraş hâkimi olarak tayin edildi¹³⁵. Böylece 1085'te

¹³² A.g.e., s. 142.

¹³³ Bu gün yine bu isimde Elbistan'a bağlı bir nahiye merkezidir.

¹³⁴ Mateos, *Vekâinâme*, s. 164-165, 168, 180; Süryani Mikhail, *Khronographia*, c.II, s. 173. Krş: Turan, *Türkiye*, s. 71; Tufan Gündüz, a.g.m., s. 193; Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yay, Ankara 1990, s. 34. Müverrih Vardan (a.g.e., s. 184) Philaretos tarafından tayin olunan Katoligos Bogos'un 1091 tarihinde Maraş'ta öldüğünü belirtir.

¹³⁵ Yinanç, a.g.m., s. 291; a.mlf, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 120; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 107; a.mlf, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 28; Honigmann, a.g.e., s. 142-143; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845. Süryani Mikhail'de Philaretos'un ölmeden önce tekrar Hristiyan olduğu kaydedilir.

Türklerin hâkimiyetine giren Maraş, daha sonra (1087'de) Ermeni hâkimiyetine geçti ve Birinci Haçlı Seferi'ne kadar Philaretos tarafından yönetildi. Philaretos zamanla ortaya çıkan fırsatları değerlendirerek 1078'den 1097'ye kadar hüküm sürdüğü bir Ermeni prensliği kurdu. Büyük Selçuklu devletine yıllık vergi ödemek ve dolayısıyla tâbiyet arz etmek suretiyle prensliğinin devamını sağladı. Philaretos'un ölümü sonrası yerine geçen Barsama kısa bir müddet şehri idare edebildi. Maraş yine Ceyhan çevresini feth etmiş olan Emîr Buldacı'nın idaresine geçti.

Türklerin Ermenilerin yoğun olduğu Kilikya bölgesini zabtı sonrası Türk fethinin gittikçe genişlemesi ve Türkmenlerin akın akın Anadolu'ya göç etmeleri üzerine, Ermeniler Kilikya'nın dağlık mıntıkalarına çekilmişlerdi. Türk akınlarının son bulmasından, sulh ve sükunun sağlanmasından sonra da sığındıkları yerlerden çıkarak Kilikya şehirlerine yerleşmişler ve yavaş yavaş Maraş, Göksun ve Keysum taraflarına doğru yayılmışlardı. Hatta bazı yerlerde bir takım kaleler inşa etmişlerdi¹³⁶. Ancak Bizans Devleti'nin Ortodoks mezhebini empoze etme maksatlı dinî baskılarına maruz kalan Ermeniler, Bizans Devleti'nin dinî politikasına tepki olarak Türklerin bölgeyi fethini kolaylaştırıcı yardımlarda bulundular. Emîr Bozan, Maraşlıların Barsama'ya karşı isyanı sayesinde şehri kolayca fethetti. Ancak Maraş, daha sonra Haçlıların eline geçti. Birinci Haçlı Seferi ile Anadolu'ya giren Haçlılara karşı savaşmak üzere Sultan I.Kılıçarslan bütün Anadolu ümerâsını maiyyetine toplamıştı. Godefroi de Bouillon ve diğer Haçlı reislerinin idaresi altında bulunan büyük Haçlı ordusuyla Sultan I.Kılıçarslan'ın maiyyetinde bulunan Türk ordusu Temmuz 1097'de Eskişehir Ovası'nda savaştı. Yukarıda ismi geçen Emîr Buldacı Sultan I.Kılıçarslan'ın maiyyetinde olarak bu savaşa katılmıştı. Türk ordusunun bozguna uğramasıyla sonuçlanan bu savaştan sonra Haçlılar Anadolu'yu istilaya başladı. Antakya'ya doğru ilerlerken 15 Eylül 1097'de Maraş'ı işgal ettiler. Haçlı reisleri, İstanbul'da buldukları esnada Bizans idaresinde iken Türklerin hâkimiyetine geçmiş olan şehirleri zabt eder etmez Bizans İmparatorluğu'na iade ve teslim etmeyi taahhüd etmişlerdi. Bu sebepten dolayı istemeyerek ve gecikmeli olarak Maraş'ı Bizanslılara terk ettiler. İstila edilen yerlere metbuları sıfatıyla İmparator Aleksios I.Komnenos (1081-1118) nâmına el koymak üzere Haçlı ordusuyla gönderilen Bizans ordu komutanı Butumites, 1099 yılında I.Komnenos nâmına Maraş'ı işgal ettikten

¹³⁶ Yinanç, a.g.m, s. 292.

sonra şehre yönetici olarak Monastras'ı tayin etti. Maraş'ı Ermeni asıllı Bizans valisine terk eden Haçlılar güneye doğru ilerlerken Vali Monastras 1100'de Kilikya şehirleri olan Tarsus, Adana ve Ceyhan'ı da işgal etti. Böylece Maraş ve çevresi bir süre Bizans hâkimiyetinde kaldı. Daha sonra Bizanslılar nâmına Thatul isiminde bir Ermeni şehri idareye başladı. Ancak Thatul 1105-1106 tarihinde Maraş'ı o esnada Tell-Bâşir senyörü olup daha sonra Urfa Kontu olan Joscelin'e teslim etmeye mecbur oldu. Fakat bir süre sonra Keysun hâkimi olup Kogh(h)=Hırsız lakabıyla tanınan Ermeni asıllı Vâsil (Bazil) Maraş'ı zapt etti. Kogh Vâsil, zaman içinde Haçlı reisleri arasındaki çekişmelerden, rekabet ve mücadeleden istifade ederek yavaş yavaş hâkimiyet sahasını genişletti; Raban'ı ve Rumkale'yi zapt ettiği gibi Urfa kontunun elinden de Hısnımansûr'u aldı. Kogh Vâsil ölürken yerini manevi oğlu Vâsil Dıġâ'ya bıraktı. Vâsil Dıġâ 1116 yılı sonlarında 1117 yılı başlarında Maraş'ı ve idaresi altındaki bazı şehirleri Urfa Kontu Baudouin'in idaresine terk etti. Yaklaşık 17 yıl kadar Ermeni idareciler tarafından yönetilen şehir böylece Urfa Haçlılarının hâkimiyetine geçti. Maraş, yaklaşık 35 sene de Haçlıların idaresinde kaldı¹³⁷. Maraş'ta bir senyörlük kuran Haçlılar, Richard de Salerne, Geoffroy, Baudouin de Mares, Renaud ve Joscelin'in idaresinde hâkimiyet alanlarını Raban, Besni, Keysun ve Elbistan'a kadar genişlettiler.

Sonuç olarak; Maraş şehri Ortaçağ boyunca önemli yolların kavşak noktasında bulunması, coğrafi konumu ve stratejik değer taşıması sebebiyle sık sık savaşlara sahne oldu. Asırlarca Müslüman Araplar'ın, Bizanslılar'ın, Haçlılar'ın ve Türkler'in, diğer bir ifade ile bölgede hâkimiyet kurmak isteyen devlet ve milletlerin sahip olmak istediği bu şehri elde etmek için düzenlenen akınlara Toros silsilesi de etkili bir engel teşkil edememiştir. Savaşlar ve hâkimiyet mücadeleleri sebebiyle bir çok defa tahrip ve sonrasında yeniden imar edilen şehre kale ve muhkem surlar yaptırılmıştır. Müslüman Araplar ve Türkler Maraş'ın bayındır hale gelmesi için çok çalışmışlardır.

¹³⁷ Gorigos Senyörü Hetum, *Vekâyinâme*, TTK Tercüme Eserler, nr. 69, s. 2; Krş: Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 82; Honigmann, a.g.e. s. 123; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 845; Yınanç, a.g.m. s. 293-294, 298.

KAYNAKÇA

1- TEMEL KAYNAKLAR

a- Arap ve Fars Kaynakları

el-Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, (trc. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1987.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (trc. Abdulhalik Bakır), Ankara 2001.

İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra fi ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, (nşr. Y. Zekeriyya Abbâre), Dimaşk 1978.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min Târihi Haleb*, (nşr. Sâmi ed-Dehhân), I-III, Dimaşk 1951-1968.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, (Thk. Süheyl Zekkar), Darul-Fikr, Beyrut 1988.

İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-tarih*, (nşr. C. J. Tornberg), (trc. c.III: Ahmet Ağırakça, c.V: Yunus Apaydın, c.XII: Abdülkerim Özeydın), *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-tarih tercümesi*, I-XII, Çağ Yay., İstanbul 1985-1987.

Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meadinü'l-cevher*, (thk. M. Abdulhamid), I-IV, Kahire 1964.

Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mulûk*, I-XIII, Daru'l-fikr, Beyrut 1987.

Yakubî b. Vâzih, *Tarihu İbni'l-Vâzih*, (nşr. M.Th. Houtsma), *İbn Vadhîh Historiae*, I-II, Leiden 1883.

Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, I-V, Dâr-ı Sâdır, Beyrut tarihsiz.

b- Bizans Kaynakları

Psellos Mikhail, *Khronographia*, (trc. Işın Demirkent), TTK Yay, Ankara 1992.

c- Ermeni Kaynakları:

Hetum (Gorigos Senyörü), *Vekâyinâme*, TTK Tercüme Eserler, nr. 69.

Simbat, *Vekâyinâme*, TTK Tercüme eserler, nr. 68.

Urfalı Mateos, *Vekâyinâme* (trc. Hrant D. Andreasyan), *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK Yay, Ankara 1987.

VardanVardapet, *Cihan Tarihi*, (Türkler'le ilgili bölümlerini Türkçeye terc. Hrant D.Andreasyan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., 1-2, İstanbul 1937, XLVII.

d- Süryani Kaynakları:

İbnü'l-İbrî (Ebu'l-Ferec), *Khronographia*, (trc. Ö.Rıza Doğrul), *Abû'l-Farac Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1987.

Süryani Mikhaîl, *Khronographia*, (nşr. ve trc. J.B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche 1166-1199*), Paris 1899-1924, I-IV.

2- ARAŞTIRMA ESERLER

Avcı, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.

Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaai Amire, İstanbul 1339.

Bikhazi, Ramzi Jibrân, "Hamdanids", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, VI, 83-87.

Bozkurt, Nahide "Harunürreşid", *DİA*, c. XVI, s. 258-261.

Brockelmann, C., *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (trc. N. Çağatay), Ankara 1992.

Brooks, E.W., "The Successors of Heraclius", *Cambridge Medieval History*, Cambridge 1957, II, 390-419.

Brooks, E.W., "The Arabs in Asia Minor", *Journal of Hellenic Studies*, 1898, XVIII, s. 182-207.

Canard, Marius "Cilicia", *Encyclopaedia of İslam*, c. II, s. 34-43.

Çubukçu, Asri, "Habib b. Mesleme", *DİA*, c. XIV, s. 372-373.

Darkot, Besim- Honigmann, Ernst, "Maraş", *İA*, VII, 311-312.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1990.

Diñçol, M.Ali "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c. I, s. 126-129.

Elçibey, Ebülfez, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, (Türkiye Türkçesine trc. Selçuk Alkın), Ötüken Yay., İstanbul 1997.

Fayda, Mustafa, "Halid b. Velid", *DİA*, c. XV, 289-292.

Gündüz, Tufan, "Kahramanmaraş", *DİA*, c. XXIV, s. 192-194.

- Hassan, Zaky Mohamed, *Les Tulunides*, Paris 1933.
- Hawkins, J.D. "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *The Cambridge Ancient History*, Volume III, Part II, Cambridge 1982.
- Honigmann, Ernst, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen*, (Türkçe trc. Fikret Işıltan), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.
- İlgün, Kasım, *Halife Mansur ve Dönemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (Türkçe terc. Mehmet Özyay), *Kaknüs Yayınları*, İstanbul 2000.
- Karaarslan, N.Ünal "Hamdâniler", *DİA*, c. XV, s. 446-449.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara 1995.
- Öztürk, Said, "Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi İçerisinde Kadim Bir Anadolu Şehri: Hades (Göynük)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 96, Haziran 1995.
- Parmaksızoğlu, İsmet - Çağlayan Yaşar, *Genel Tarih I, Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda Yay, Ankara 1976.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. M.Pektaş), İstanbul 1961.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, (trc. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1989.
- es-Sâmîr, Faysal, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fi'l-Mevsil (Musul) ve Haleb*, Bağdat 1975.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yay, Ankara 1990.
- Sümer, Faruk, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1963, c.I, S.1, s. 1-97.
- Sümer, Faruk, "Çavuldur", *DİA*, c. VIII, s. 235-236.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, Oxford 1991.
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Turan Neşriyat Yurdu Yay., İstanbul 1971.

- Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., İstanbul 1990.
- Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- Yıldız, H.Dursun, "İslâmiyet ve Türkler", *Diyanet Dergisi*, Hicret Özel Sayısı (1981 Yıllığı), s. 58-67.
- Yıldız, H.Dursun, "Ahmed b. Tolun", *DİA*, c. II, s. 141-144.
- Yıldız, H. Dursun, "Avâsım", *DİA*, c.IV, s. 111-112.
- Yinanç, M.H., "Maraş Emirleri", *TTEM*, 1340, V, (82), s. 283-299.
- Yinanç, M.H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.